

MITI O "ISTRI" IN RESNICA ISTRSKEGA POLOTOKA

Bogo GRAFENAUER

dr. phil., univerzitetni prof. v pokoju, član SAZU, 61000 Ljubljana, Murnikova 18, SLO
dott. in filosofia, prof. ordinario in pensione, membro SAZU, 61000 Lubiana, Murnikova 18, SLO

IZVLEČEK

Glede na različne mite, ki se kažejo v zvezi z mejo v Istri in njenim položajem po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške tako v slovenski kot hrvaški pa tudi manjšinski publicistiki, skuša avtor demitologizirati več za te spore bistvenih vprašanj: 1. Vprašanje štetij in njihove metode; 2. Nastanek slovensko-hrvaške etnične meje in njenega spoznanja; 3. Vprašanje istrske "enotnosti" v luči zgodovine; 4. Prirodnopravne temelje hrvaško-slovenske meje v Istri; 5. Nastanek današnjih mej z Italijo in Hrvaško. Besedilo ponazarja večje število zgodovinskih zemljevidov o jezikovnem in etničnem stanju v Istri ter o njeni upravni razdelitvi od poznega srednjega veka naprej.

Izvori različni, pa vsi enako "bosi"

Že pred poldrugim letom sem se oglasil z zavrnitvijo različnih neutemeljenih mitov o Istri - tedaj največ v zvezi s samovoljnimi trditvami o zgodovinskih podlagah meje med Slovenijo in Hrvaško v severni Istri in zoper nje - pa hkrati tudi z razlago nastanka razmejitve med Italijo in Jugoslavijo v pogajanjih in pogodbah med 1945 in 1954 in z etničnimi podlagami te razmejitve ("Istrske zdrahe" v Nedeljskem dnevniku 16.9., 23.9., 30.9. in 7.10.1990). Žal to ni veliko pomagalo, kvečjemu je ob tem nastal celo brezumen izmišljen očitek (nekega Andreja Razdriha v dvakrat objavljenem pismu bralca), da sem "pred mnogimi leti botroval znameniti zakoličbi meja med Slovenijo in Hrvaško v Istri", s čimer pa leta 1944, ko se je o tem odločalo, res nisem niti mogel imeti nobene zveze.

Pa kaj, ko je papir tako potrpežljiv, da lahko napišeš vse, kar hočeš; uredniki pa tudi mislijo: večja ko je neumnost, ki jo objavljam, boljša bo reklama za časnik! In to je pač pomembnejše kot odgovornost urednika za zanesljivost vsebine (ali celo za spodobnost in nežaljivost oblike, kar celo po običajni kazenski zakonodaji v svetu spada med dolžnosti odgovornih urednikov - v naši anarhiji pa spada menda ta dolžnost kar med kršenje demokracije!). In tako je v imenu "demokracije" pisanja znak svobode pravice do vsakršnega poneumljanja ljudstva in njegovega hujskanja.

In tako gredo stvari mirno naprej ne samo pri bajkah o Venetih, marveč tudi z mitologijo o Istri. Pa ne le pri nas, tudi pri obeh naših sosedih. Vsi pisarji so pač

prepričani, da se ponavljanje neresnice vsaj za propagando splača ("Vselej nekaj ostane"! - nekaj jih bo pa le verjelo.)

Tako je pri Slovencih celo prof. Stane Južnič v Novi dobi 25.9.1991 postavil vprašanje, ali ne bi "po zgodovinskem pravu morala celotna Istra... pripasti Sloveniji kot dedinji dežele Kranjske", čeprav je vendar priznal nekaj pravic tudi Hrvatom, predvsem pa opozoril na nevarnost teženj dela Italijanov kot beneških dedičev. Po tem Južničevem razmišljanju pa se je 12. oktobra v sobotni prilogi Dela (!) znašlo "odprto pismo" kardinalu Kuhariču, v katerem je neki Polde Oblak natresel toliko in tako strašnih neresnic (rekel bi laži, pa kaj, če je res tako neveden, da verjame vanje?) o Istri, da ga je kar nemogoče preseči (da "ni bila zadnjih 1000 let nikdar hrvaško ozemlje", o "slovenski Reki", o "Sloveniji" pred 1848, o oblasti madžarske krone nad "vsemi drugimi hrvaškimi deželami" razen Istre in tako naprej in temu podobno). Že teden dni pozneje (19.10.1991) je Kajetan Gantar ogorčen zapisal, da je zanj Oblakovo pisanje "ogabno, bedno, podlo mrhovinarstvo", Tone Poljšak je ob njem uporabil izrek "Blagor ubogim na duhu...", Živojin Prosenc pa presodil, da "presega meje dobrega okusa" in da ne ustreza niti "moralni običajnih vaških pretepačev". To je sicer utišalo javne izlive brezumnih skrajnežev, toda v vrsti člankov, ki si jih je naročilo Delo (!) o slovensko-hrvaški meji (I-VI, 27.11. do 4.12.1991) in bi jih bilo treba na več mestih popravljati in dopolnjevati, sta najbolj problematična spet prva dva, delo Branka Šuligoja, o Istri, s ponavljanjem trditev o "barantanju slovenskih in hrvatskih politikov" po vojni okrog meje v Istri, čeprav je bila tedaj že na voljo podrobna obravnava tega vprašanja s strani pokojnega Franceta Ostanka v prvem letniku Annales (1991, 213-222) izdelana na prošnjo A. Melika v l. 1956/57.

Razhajanja s Hrvati glede Istre niso bila šele iz tega časa. Po kapitulaciji Italije je ZAVNOH (20.9.1943) prišteval k "hrvaškim krajem" preprosto (vso) "Istro" in jo v tem smislu hkrati z drugimi po Italiji anektiranimi deli pridružil "matici zemlji - Hrvatskoj", medtem ko je vrhovni plenum OF (16.9.1943) razglasil pridružitev Sloveniji za "Slovensko primorje". Ostanek je našel akte s poročili, da je bilo res kmalu (že do februarja 1944) z dogovori vodstev hrvaških in slovenskih partizanskih političnih organizacij treba razmejiti hrvaško in slovensko območje (po črti Dragonja-Topolovec-Pregara-Črnica in nato Obrov-Rupa), pri čemer so Hrvati hoteli sprva seči še dlje proti severu, a jih je prebivalstvo zavračalo.

Gotovo je po vojski zbujało hudo kri, ker se je Istra v praksi vsakdana gospodarska močno naslonila na Slovenijo - ne glede na pravno ureditev. In tako je živelo pri nekaterih ljudeh na Hrvaškem (zlasti pri Istranih v Zagrebu) nekako obžalovanje, da Istra ni ostala združena in vsa pri Hrvaški: sam sem po 1950. nekajkrat naletel na takšna stališča in odgovarjal nanja, da Jugoslavija ni sestavljena iz nekdanjih "kronovin" in zlasti ne tako kratkotrajnih, kot je Istra 19. stoletja, marveč iz narodov, ki so se združili v njej - torej se stare dežele morajo razdeliti po narodnostnih mejah.

Ob tem navadno prikritim ozadjem, ki pa vendar ni nikdar povsem ugasnilo (spomnimo se na ponavljanje sporov okrog počitniških hišic in prikolic v različnih istrskih občinah), današnja povzdignjena razprava v hrvaških časnikih ne more preseneti. Sprožila se je ob novem urejanju meje po oktobrski realizaciji osamosvojitve (sicer le s sklicevanjem na že stare članke Nedeljskega dnevnika iz poletja 1990 - pri čemer so spregledali mojo polemiko zoper nje!) gotovo tudi zaradi govoric in časniških polemik o načenjanju teh stvari med Kučanom in Tuđmanom (kar se je izkazalo kot neutemeljeno hrvaško ugibanje) in seveda zaradi signalov v Južničevem članku in Oblakovi pisariji (Nedeljni vjesnik, 17.11.1991). Oba Šuligojeva članka (27.-28.11.) v okviru očitno naročene serije v Delu pa sta izzvala ploho odgovorov in replik (8.-13.12.1991: Večernji list, Nedeljni vjesnik, Globus in Hrvatski glasnik, pa morda še kje). Kot Šuligojevo razpravljanje so ti članki večinoma bolj stvarni in nakazujejo resnejša odprta vprašanja (slovenska pot do odprtega morja, problem ribarjenja ob istrski obali, hrvaški privilegirani koridor do Trsta in Avstrije in podobno). Včasih se kažejo seveda tudi nakazovanja želja po kakih spremembah meja. Prav s tem pa se povezujejo tudi kakšni neresnični miti, npr. da je bilo območje nekdanj piranskih katastrskih občin Savudrija in Kaštel "uvijek čisto hrvatski kraj" ali da sta vasi (prav katastrski občini) Topolovac in Gradina "i druga u kojima živi hrvatsko pučanstvo ... uvijek bila pod hrvatskim suverenitetom" (!, to ozemlje do 1945 nikdar ni bilo v okviru hrvatske države; M. Majstorović, Glasnik, str.20), pa da je nastala slovensko-hrvaška meja 1947 ali 1954, kar tudi ni resnično.

In končno so tu še tretji miti, ki se kažejo kot ozadje teženj italijanske manjšine v Istri. V imenu "istrske regije" - vehementne zahteve Unije Italijanov, češ da je bila Istra vselej zgodovinska in kulturna celota - sta se že leta 1990 oglašala brata Avrelij in Franco Juri na način, ki je bil med sročilci nastanka mojih tedanjih člankov o "Istrskih zdrahah". Osamosvojitve Slovenije in Hrvaške, ki je postavila italijansko manjšino gotovo pred nova vprašanja, je zahteve Unije še zaostrila (vse do zahteve po tripartitnem memorandumu pred 15. januarjem), pri nas pa se je v tej publicistiki oglašal zlasti Franco Juri. Za označbo mitov manjšinskih zahtev bom uporabil kar različna stališča iz njegovih člankov. V Delu (5.12.1991) imenuje južno mejo občine Piran, ki je obstajala do 1944 (po partizanskem dogovoru) oz. 1945 (formalno) kot "srednjeveško katastrsko mejo"; etnični strukturi po štetju 1910 z ironično omembo želi vzeti vsakršen pomen; s karakteristiko hrvaško-slovenske državne meje kot "nesmotrne razpoke" zanika utemeljenost te razmejitve, čeprav priznava dvojno suverenost novih držav nad Istro (le da ne vemo, kako); sprejema trditve bujskega župana, da je bila po vojni s spremembo toka Dragonje spremenjena tudi hrvaško-slovenska meja; trdi, da je ob nesmiselnih zahtevah nekaterih slovenskih zagnancev (npr. Jelinčičeve "stranke") uradna Ljubljana "molčala in nekaj jecljala", čeprav je bilo stališče slovenske politike o ustaljenosti meje v Istri večkrat povedano (tudi s strani zunanjega ministra!) in čeprav je slovenska znanost publicistiko jasno in ostro zavnila. Seveda tudi "regionaliste"! Skupaj z Darijem Marušičem je s slepo zbirko podatkov iz avstrijskih štetij skušal vzeti tem štetjem vsako

vrednost za presojo etničnih razmerij v deželi (Delo, 14.12.1991). V člankih v časopisu GEA pa je vnovič obnavljal mit o večno mešanem prebivalstvu v Istri in o njeni kulturni in zgodovinski enotnosti, pa spet kazal - ob statističnih "podatkih" o njenem propadanju - svojo nespretnost z zamenjavo podatkov o krajih in katastrskih občinah.

Tako se kaže vprašanje današnje slovensko-hrvaške istrske meje in hkrati političnih spopadov okrog nje (čeprav želimo vsi, da bi bila čim "nižja" ne le zaradi italijanske manjšine, temveč tudi zaradi sožitja Slovencev in Hrvatov) kot splel vrste vprašanj:

- ♦ metode in vrednosti štetij kot meril etnične strukture Istre, posebej še štetja iz l. 1910;
- ♦ nastanek slovensko-hrvaške etnične meje kot izhodišča današnje meje med republikama in njenega pomena ne glede na vlogo manjšine;
- ♦ mit o istrski "enotnosti" (teritorialni in družbeno-kulturni) v luči zgodovinske resničnosti;
- ♦ prirodno-pravne podlage razmejitve: skenjeno etnično ozemlje - zvezano seveda s priznanjem vseh potrebnih pravic in posebnih olajšav za življenje italijanske manjšine;
- ♦ nastanek hrvaško-slovenske meje v Istri od 1944 do 1956 v luči zgodovinske resničnosti in stari temelji te meje.

Na histerične zahteve istrskih izseljencev na drugi strani meje se ne bom posebej oziral, saj ne gre pri tem za nič stvarnega, kar z naštetimi vprašanji ne bi bilo zajeto, hkrati pa je italijanska politika (npr. Flaminio Piccoli) že večkrat sama modro izrazila obsodbo teh zahtev in njihovega "utemeljevanja".

Vprašanje štetij in njihove metode

Franco Juri in Dario Marušič izbirata statistične podatke brez posebnega premišljanja (za 1880 Bačvo in Baderno, za 1910 Fažano) s preprostim navajanjem skrivnostnega števila "Slovencev"; sprašujeta se, zakaj do 1945. v Peroju niso navedeni Črnogorci ali Srbi in kako je v Kostrečanih (pravilno v katastrski občini Brdo!) z istrskimi Romuni in podobno (vse posneto po Rogličevem Cadastre national de l'Istrie iz l. 1946). Podatke štetij pa je mogoče razumeti le z njihovimi merili. Avstrijska štetja so uporabljala za razlikovanja narodov le "občevalni jezik" - torej po 1880 srbohrvaški jezik brez razlikovanja Hrvatov, Srbov in Črnogorcev itd. Od tega jezika je med slovanskimi v Istri razlikovala le slovenskega. Prav v zvezi s tem pa se je pojavila v Istri vrsta vprašanj, zvezanih s političnimi manipulacijami z italijanske strani (prim. E. Brix, Die Umgangs-sprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation, 1982, za Istro str. 209-224, 443 in 470-471). Ob ugotavljanju etnične strukture so se ob različnih štetjih seveda kazale tudi različne nejasnosti ali manipulacije. Pri prvem štetju z upoštevanjem "jezika" (1846 - Czoernig) ni jasno, zaradi česa so nekateri uradi navajali za prebivalstvo srbski in drugi hrvaški jezik; stvar je znana pač le iz Czoernigovega povzetka, ki ni (tako

kažejo podatki o Koroški, ki jih je mogoče preveriti po prepisih v zapuščini Petra Kozlerja) v presojah in povzemanju podatkov o jeziku povsem zanesljiv.

Od 1880 do 1910 je bilo pri avstrijskih štetjih v veljavi merilo "občevalnega jezika" (Umgangssprache). Ta termin se je dal razlagati na različne načine, ker je šlo po zakonskem besedilu za jezik, ki se ga oseba "poslužuje v navadnem občevaranju", vendar je pomenilo to razliko od "družinskega" ali "materinskega" jezika. Po splošnem mnenju, o katerem sem pisal večkrat v zvezi z razmerami na Koroškem (najbolj strnjeno v razpravi o Teoriji in praksi ljudskih štetij na Koroškem od srede 19. stol. do konca 1970, v Historijskem zborniku 29-30, 1976-1977, 549-565, z navedbo druge literature), je opredelitev "občevalnega jezika" kot jezika, ki se uporablja v javnosti, zlorabljana v avstrijskih razmerah za prikrivanje resničnega etničnega stanja v pokrajinah z neenotno narodnostno sestavo s strani tistega naroda, ki je bil premočen v političnem pogledu in "starejši" po svoji kulturni (šolski, literarni, časniški itd.) uveljavljenosti v vsakdanjem življenju. V Istri so bili to seveda Italijani.

Interferenca med to oblastjo in med naraščajočim upiranjem narodov, ki so zoper to nadvlado uveljavljali svojo samostojno pristno kulturno in politično voljo pri volitvah, se je izražala tudi v spremenljivosti rezultatov štetij: v vsej Istri je bilo govorcev italijanskega in romanskega ("ladinskega") jezika leta 1880 40,2 odstotka, 1890 38,7 odstotka, 1900 42,58 in 1910 38,15 odstotka - ustrezne razlike se najdejo zlasti pri srbo-hrvaških govorcih. Brixova preiskava, ki se opira tudi na arhivske vire (različne pritožbe, uradna mnenja itd.) kaže, da so skušale v Istri italijanske oblasti in stranke v različnih okrajih slabiti moč hrvaške strani s podpiranjem drugačnih jezikovnih opredelitev ("ilirski", "slovenski" ali "istrski" jezik in podobno), seveda pa - kjer je bilo mogoče - z različnimi tehnikami števni komisij povečati število prijav italijansko govorečih (o takih nastopih števni komisarjev so se pritoževali prebivalci Škofij, Pobegov in Bertokov pri Kopru l. 1910).

V tej luči so številke, ki jih navajata Juri in Marušič, le nepomembno paberkovanje. Le Fažana pri Pulju 1910 (z nerelevantnim slovenskim deležem 7,7%) pomeni osamljen primer, ki ga ni mogoče razložiti samo s statističnimi podatki, čeprav je po Brixu prav v tem času v Pulju prišlo do deformacije podobe jezikovnega stanja pri štetju z vplivi italijanskih števni komisarjev. Povsem drugače pa je bilo 1880 v okraju Poreč z Bačvo in Baderno: Tu je šlo z ene strani za pet teritorialno zvezanih katastrskih občin (Bačva, Sv. Ivan od Šterne, Brig, Baderna in Žbandaj), kjer naj bi bilo le 1880 od 30 do 87% prebivalcev slovenskega občevalnega jezika, od 1890 pa jih zamenjajo srbohrvaški govorci; pa še v 11 katastrskih občinah poreškega okraja so - sicer le z majhnim deležem - navedeni (1880) ljudje s slovenskim občevalnim jezikom, ki jih v vseh poznejših štetjih zamenjajo tisti s srbohrvaškim. To vsekakor kaže, da gre za manipulacije tedaj premočnih italijanskih oblasti in ne za kake objektivne okoliščine, na katere bi se člani današnje italijanske manjšine mogli sklicevati za razvrednotenje njim neugodnih poznejših statističnih rezultatov.

Najbolj verodostojno

Gre seveda za **štetje 1910**. Toda angleški, francoski, ameriški in ruski strokovnjaki, ki so si kot pooblaščen komisija od 9. marca do 5. aprila 1946 tri tedne ogledovali vse ozemlje Julijske krajine in pri tem zasliševali predstavnike obeh spornih strani, so imeli za najbolj verodostojno štetje avstrijsko štetje iz l. 1910, zavrnili pa so kot tendenčno tako italijansko štetje iz l. 1921 kot jugoslovansko anketo, organizirano pod vodstvom prof. Rogliča iz l. 1945. Rezultati štetja iz l. 1910, ki jih je ocenil kot poglavitno podlago za presojo etničnega stanja tudi tržaški profesor Karel Schiffrer (Autour de Trieste, 1946), so bili spricho tega tudi temelj za presojo italijansko-jugoslovanskega mejnega spora na pariški mirovni konferenci 1946. Ironiziranje njihovih rezultatov torej nikakor ni upravičeno, saj je to zadnja zanesljiva podoba, na katero se morejo sklicevati istrski Italijani pred svojim izseljevanjem iz Istre. Res ga moremo samo obžalovati, ker vsaka menjava starega in udomačenega prebivalstva pokrajini vzame del njene vrednosti. Toda poglavitni vzgib te izselitve ni bilo nasilje, marveč občutek dotlej vladajoče narodnosti, da z njeno vrednostjo ni skladna podreditev pod oblast manjvrednih "Schiaavov". Esuli so imeli one, ki so ostali v domači deželi, za izdajalce "svete stvari domovine".

Te stvari so se do danes zelo spremenile, toda tedaj so bile take. Treba se je spomniti le izpraznitve Pulja, ko je 1974 postal jugoslovanski. To je le vzorec za splošne procese do 1954.

Po štetju 1910 je pripadalo od 286.463 prebivalcev Istre 57,79 odstotka obema južnoslovanskima občevalnima jezikoma (skupaj 223.318 - 55.134 oz. 14,27% slovenskemu, 168.184 oz. 43,52% srbohrvaškemu), 38,15% (147.417) pa italijansko-ladinskemu. Analiza, ki jo je 1946 objavil Fran Zwitter, pa je pokazala - le za ozemlje Istre brez Krka in Kastavščine, ki sta 1918/20 prešla v Kraljestvo SHS, zato so vsote nekoliko manjše (slovansko govorečih 192.841, italijansko 145.803) - da je živel 62,76 odstotka Italijanov (91.509), raztresenih v obliki otokov v 17 istrskih mestih (Milje, Koper, Izola, Piran, Buje, Umag, Novi Grad, Pazin, Labin, Buzet, Poreč, Vrsar, Rovinj, Vodnjan, Pulj, Motovun, Cres in Mali Lošinj), v katerih so pomenili 67,46% prebivalstva; slovansko govoreči so predstavljali v teh mestih 14,92% (20.240). Zato pa so slovansko govoreči pomenili 73,19% prebivalstva v vseh ostalih istrskih krajih, torej na veliki večini podeželja (tu je živel 172.601 slovansko govorečih t.j. 89,5% tega istrskega prebivalstva, italijansko govorečih pa 54.294 t.j. 23,02% podeželskega prebivalstva). Dosti jasna slovensko-hrvaška etnična meja, o kateri bomo govorili še posebej, je delila Istro v manjši slovenski del na severu (v sodnih okrajih Koper in Podgrad) in obsežno južnejšo hrvaško območje (ponekod tudi s primesjo priseljencev drugega slovanskega izvora). Le na treh mestih so v vidnejši obliki segali v podeželje tudi Italijani: na severu v le nekaj kilometrov širokem pasu od Milj do Pirana in Portoroža, nato najobsežneje v štirikotniku med Dragonjo na severu in Mirno na jugu (ob morju od Savudrije do Novega Grada, v notranjosti do Završja in Oprtalja) in končno v mnogo manjši meri v pasu ob obali med Puljem in Rovinjem. V narodnostnem pogledu so slovenski znanstveniki od nekdaj šteli

katastrski občini Savudrija in Kaštel - ki sta spadali upravno k piranski upravni občini (oz. po stari ureditvi k piranskemu teritoriju!) - že k italijanskemu bloku: v Savudriji so pomenili italijansko govoreči 78,77% prebivalstva (371; slovensko govoreči 14,1% oz. 66, hrvaško govorečih statistika 1910 ni izkazovala), v Kaštelu pa 65,22% (812; slovensko govorečih je bilo 29,08% oz. 362, srbohrvaško govorečih 5,7% oz. 71). Severna meja katastrske občine Kaštel ni šla po glavnem toku Dragonje, marveč po starem kanalu sv. Oderika (libador s. Odorico) na jugu sečoveljskih solin, po katerem so speljali 1946. glavno strugo Dragonje; premik toka Dragonje pri meji ni ničesar spremenil.

Slovensko ozemlje Istre, ki je prišlo v pogajanjih in pogodbah od Pariza 1946/47 do londonskega memoranduma 1954 in osimskih sporazumov 1975 v meje republike Slovenije, je v etničnem pogledu po stanju 1910 razdeljeno v tri dele: obrežni pas z mesti od Kopra do Pirana s pretežno italijanskim prebivalstvom; notranjost koprskega okraja z močno slovensko večino prebivalstva; povsem slovensko ozemlje okraja Podgrad (v statistični preglednici je pod I. in II. pri Slovencih prišteti 154 oz. 130 srbohrvaško govorečih):

	prebival.	Slovenci	Italijani	drugi
I.	31.401	6.218 (20,2%)	24.225	804
II.	24.815	17.654 (71,6%)	5.758	1273
III.	13.650	13.623 (99,8%)	7	20
Skupaj	69.866	37.495	29.990	2098

Za popolnost podobe v tem za pogajalce 1945/46 merodajnem štetju naj omenim le še dejstvo, da je Slovenija s tem res dobila obalni pas z večino italijanskega prebivalstva, toda da je bila za to zamenjana povsem slovenska (nekdanj **tudi** istrska) obala med Barkovljami, Opčinami in Štivanom (14.152 prebivalcev, od tega 90% oz. 12.590 Slovencev, 905 Italijanov, 188 drugih in 469 tujih državljanov).

Nastanek slovensko-hrvaške etnične meje in njenega spoznanja

Med pomembnimi podlagami narodnostnih meja v sodobnem svetu je na ozemlju zgodovinsko zraslih narodov (evropskih tipov) gotovo jezikovna pripadnost prebivalstva. Seveda ne edina in ne v vseh podrobnostih in vseh časih odločujoča. Prav istrska zgodovina kaže tudi uveljavljanje tudi drugih dejavnikov, zlasti etničnih sprememb po različnih kolonizacijskih tokovih, vplivov različnih kulturnih vplivov in v novjšem času tudi pritiskov in še posebej rezultatov nastajanja za današnji svet odločilne moderne narodne zavesti.

Jezikovna meja (merjena po pripadnosti dialektov) se v Istri zahodno od srednjeveškega mejnega gozda med Klano in Rupo razlikuje od slovensko-hrvaške narodnostne meje, kot jo kažejo izjave prebivalstva ob anketi iz l. 1945, organizirane po zagrebškem profesorju Rogliču (obj. v Cadastre national de l'Istrie, Sušak, 1946) in z njo razen pri

treh vaseh (Pesjak, Šapjane, Rupa) enako potekajoče današnje državne meje. Od Slavnika na zahodu do Pesjaka in Rupe na vzhodu sega na slovensko narodnostno ozemlje (merjenem po narodnostni zavesti o pripadnosti) pas govornice čakavsko-čiškega dialektu (navajamo le zadnjo mejo, ki jo je ugotovil J. Rigler in je vidna tudi po Karti slovenskih narečij T. Logarja in J. Riglerja, s popravki Ramovševega zemljevida, Lj. 1986: Slavnik - Skadanščina - Obrov - Podgrad - Podbežina - Račica - Starod - Pasjak - Rupa - Klana; južno mejo slovenskega notranjskega narečja kažejo kraji Markovščina - Gradna - Hrušica - Zalič pri Podbežah - Sabonje - Pavlica - Veliko Brdo - Brdce - Jelšane - Novokračine - Sušak - Lisac; Rigler je pri tem le v majhnih podrobnostih popravil starejše raziskovalce dialektičnih meja).

Precej večji pa je prostor buzetskega govora ob zgornji Mimi (od Pregare na severu do Draguča na jugu in od Oprtalja in Motovuna na zahodu do povirja Mirne na vzhodu) ter buzetskega čiškega govora (imenovanega tudi slumski po kraju Slum, med krajema Brestom in Lupoglavom), ki ju zaradi povezanosti s šavirskim dialektom (buzetski govor) oz. z notranjskim dialektom (slumski govor) jezikoslovci večinoma povezujejo z razvojem slovenskega jezika oz. njegovih dialektov (res je tu zavzel hrvaški jezikoslovec P. Šimunović drugačno stališče, da gre le za sekundarne vplive na prvotno čakavsko narečje, vendar je to doslej osamljeno in oprto le na posamezne jezikovne pojave, ki jih drugi razlagajo drugače).

S tem opažanjem se ujemajo tudi še nekatere manjše razlike iste vrste, npr. da se dialektična pripadnost (bujskemu čakavsko-štokavskemu dialektu) razlikuje od slovenske narodne zavesti v katastrski občini Topolovec in podobno v Gradini (z buzetskim dialektom) v Sloveniji. Še bolj poučen primer so v hrvaškem delu Istre Žejane, eden izmed zadnjih odstanikov aromunske (prave vlaške) naselitve iz Balkana v 15. stoletju ob begu pred Turki: l. 1900 so iz vasi nagnali števno komisijo, ker so jim pred njihovim prihodom rekli (gotovo italijanski) propagandisti, da je namen štetja priključitev kraja k Hrvaški. Štetje se je moglo izpeljati šele po posebnem vnovičnem posredovanju političnih oblasti (vsi podatki so pri Brixu!). Zanimivi pa so rezultati štetij: 1880, 1890 in 1910 so vsi prebivalci prijavili srbohrvaški občevalni jezik: 1900 je bilo pripadnikov tega jezika le 6,32% prebivalcev, slovenskega(!) 28,95%, romanskega pa 64,73%. Leta 1945 so se vsi prebivalci po narodnosti prijavili za Hrvate, toda hkrati so vsi za družinski jezik prijavili romunskega!

Od antike do srednjega veka

Nastanek teh razlik med jezikovno in narodno zavestjo prebivalstva je zvezan najprej z zelo zapleteno kolonizacijsko zgodovino Istre. V antiki je po rimski pokoritvi najstarejšega znanega ljudstva "Histrov", po katerih ima dežela nemara svoje ime, v l. 178/177 in po poznejšem ozkem pridruženju severni Italiji (med l. 50 in 12. pr. Kr.) sledila sorazmerno močna romanizacija, ki se ji je delno izmaknil le del notranjosti polotoka (zlasti območje okrog Buzeta). Z značilnimi metodami rimske oblasti (izseljevanje dela

domačinov, priseljevanje Italikov in drugih prebivalcev in naseljevanje odsluženihi vojakov) se je uveljavljala vulgarna latinščina kot "skupen jezik" (koinê) sporazumevanja, z značilno latifundijsko organizacijo poljedelstva (kolikor je kraški značaj prostora to dopuščal!) in organizacijo obrtnih delavnic v mestih je prevladal italški način življenja (Š. Mlakar, *Die Römer in Istrien*, Pula 1966). To se je pokazalo tudi z uveljavljanjem krščanstva v Istri in z organizacijo škofij v pozni antiki (Gi. Cuscito, Trieste 1977; R. Bratož, Ljubljana 1990). Za današnjega premišljevalca teh sprememb je seveda treba dodati opozorilo, da to z navedenimi metodami romanizirano in romansko prebivalstvo vendar ni jezikovno najstarejša plast današnjega istrskega prebivalstva. Domači istrski romanski jezik je ugasnil postopno od 15. stoletja naprej, pritisnjen ob zid ob uveljavljanju beneške italijanščine, tudi v zvezi z novimi kolonizacijskimi tokovi. Istrska romanščina kot člen loka dalmatinsko-retoromanskih govorov je izumrla do 19. stoletja. Vse današnje skupine istrskih govorcev moramo presoati le po istem merilu: po starosti njihovega jezika na istrskem polotoku in v kontinentalnem delu nekdanje Istre severno od polotoka. Tu pa se podoba kolonizacijske zgodovine silovito kruto zaplete in pred temi menjajočimi se nasilnimi spremembami z vseh strani izgublja vrednost vsaka mitologija o taki ali drugačni "zgodovinski" moralni opravičenosti današnjih zahtev: Odločilni so pač le strukturni etnični zgodovinski **rezultati** modernega časa, odkar so se ustalili, recimo nekako od konca 17. stoletja naprej.

Ob najprej germanskih in hunskih in pozneje obrskih in slovenskih vdorih proti Italiji - prvi so se začeli že pred koncem 2. stoletja - je doživela pustošenja tudi Istra, čeprav bolj v svojem kontinentalnem delu in redkeje na samem polotoku. Njena zahodna obala je pomenila v 6. stoletju celo zatočišče za begunce iz propadajočih mest v notranjosti zgornjega Posavja in morda še kakih drugih predelov, kjer je propadala nekdanja rimska organizacija. Prvi obsežnejši vir o zgodnj srednjeveških razmerah v Istri (Rižanski placit, okr. leta 804) povsem jasno dokazuje, da je tudi notranjost polotoka v tem času močno opustela.

Prvi slovanski valovi

S tem časom - od konca 6. do začetka 9. stoletja - se je s prvimi slovanskimi valovi začelo širiti prebivalstvo, ki je nosilec danes genetično dveh najstarejših še živih istrskih jezikov, slovenskega in hrvaškega. Prvi vdor je bil v znamenju nasilja. Slovani, ki so prihajali s severa in skozi Posavje, so (tudi s podporo Obrov in pod njihovim pritiskom) zavzeli severni, kraški del Istre do klanskega gozda, in do doline Reke severno od Čičarije ter do roba kotla okrog Trsta že pred letom 600. V začetku 7. stoletja se je njihov prostor razširil v ozkem pasu med cesto iz Trsta proti Istri in zahodnim robom Čičarije do bizantinskih utrdb severno od Buzeta. Približno v istem času v začetku 7. stoletja so Slovani z vzhoda mimo Tarsatike (severni del Vinodola) zavzeli vzhodno Istro do Učke in Raše. Vsi poznejši slovanski valovi pa niso bili več zvezani z nasilnim osvajanjem, marveč z agrarno kolonizacijo opustelih območij, ki je pomenila v fevdalnem srednjem

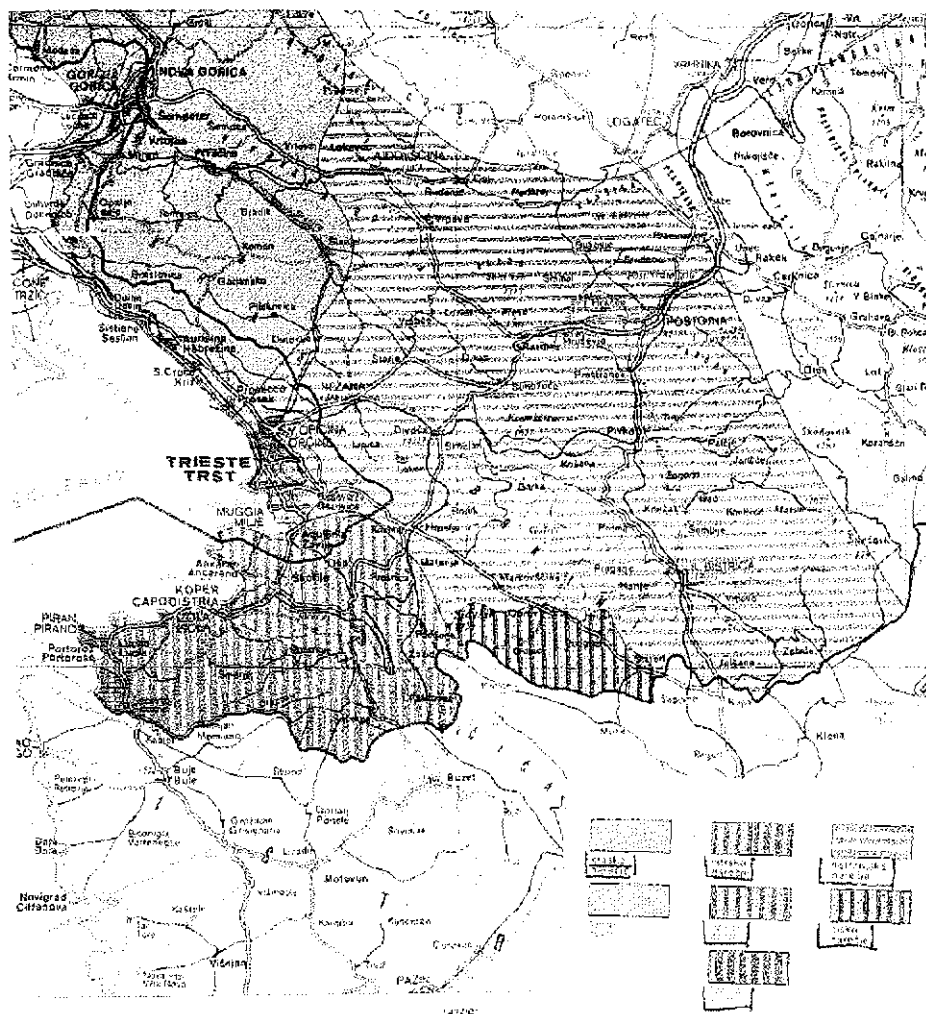
veku (z zelo majhnim deležem mestnega prebivalstva v celotni populaciji) praktično edini temelj za pomembna spreminjanja značaja etničnih prostorov in njihovih meja. To se je pokazalo že z naselitvijo "Slovanov" po začetku frankovske oblasti okrog l. 800 s strani frankovske oblasti po "opustelih krajih" (deserta loca), kjer so lahko "prebivali brez škode za vas" (=prebivalce istrskih mest). Kolonisti s severa so tedaj zajeli prostor Buzetščine (izražen morda še danes v jezikovnih posebnostih), kolonisti z vzhoda Pazinščino, kar je potrjeno tudi po posebnih arheoloških najdbah tega prostora (Žminj). Istega značaja so bili poznejši kolonizacijski tokovi srednjega veka. Poznejše širjenje slovanskih kmetov proti zahodnim in južnim obalam Istre se končuje pred obzidjem istrskih mest vzporedno s prenehanjem zanimanja mestnega prebivalstva za poljedelstvo, kar doživlja odločilni prelom okrog l. 1100, v okolici Trsta domnevno v 12. stoletju. Istrska romanščina je v teh časih še vedno uradni in pisni jezik v istrskih mestih in odločilni prelom v naraščanju vpliva beneške italijanščine spada šele v končno zmago Benetk v zahodnem in južnem istrskem prostoru v 15. stoletju. Do populacijskih kriz od 15. do 17. stoletja je bilo tudi to le postopno spreminjanje, šele s tedanjimi novimi migracijami so nastali temelji končnih istrskih etničnih struktur.

Endemične bolezni (mrzlica v dolini Mirne), kuga od srede 14. stoletja in vojne (turški vpadi v zadnjih desetletjih 15. stoletja in zlasti obe habsburško beneški vojski 1508-1516 in 1615-1617) so povzročale v Istri konstantno krizo naseljenosti. Le dva primera posnemam pri Benussiju za vzorec posledic teh ujm. Koper je dosegel v 16. stoletju kot največje istrsko mesto med 9.000 in 10.000 prebivalcev (1548), pa jih je ob kugi šest let pozneje ohranil le še tretjino (3000) in ko se je 1630 vnovič približal številu 4000, se mu je prebivalstvo v kugi 1630/31 vnovič prepolovilo. Prav ta kuga je bila najhujša, saj je v Pulju ostala le še stotina prebivalcev, v Novem Gradu 25, v Umagu nekaj desetlin in v Poreču le malo nad sto. V vsej beneški Istri so jih 1649 našteali komaj 49.332.

Beneška naselitvena politika

Takšno več stoletij trajajoče izgubljanje prebivalstva je bilo mogoče popravljati le z neprestanim naseljevanjem novih naseljencev na opustelem zemljišču. Beneška republika je to tudi delala, v manjši meri pa tudi avstrijske oblasti. Zadnje so že v 15. stoletju slabo naseljeno Čičarijo (ki z novim prebivalstvom dobi svoje ime) naselili z aromunskimi Čiči, vlaškimi pastirji (njihov ostanek živi danes v Žejanah). S tem je bila ustvarjena zapora prejšnjemu notranjemu toku preko Čičarije proti jugu, o katerem pričajo le še ostanki njihovega dialekta v majhnem delu jugozahodne Čičarije nad Buzetom. Pač pa so se praznine med prebivalstvom v prostoru severno od Dragonje očitno nadomeščale s slovenskega severnega sosedstva, morda pa so ti tokovi segali tudi še v prostor okrog Buzeta, čeprav so prihajali sem tudi čakovsko govoreči naseljenci.

Benečani so posegali pri novih naseljencih največ po različnih beguncih pred Turki na svojih ozemljih ob vzhodnem obrežju Jadranskega morja. Pretežno je šlo za ljudi iz Dalmacije ali pa so vsaj prihajali preko nje. V glavnem so jih naseljevali v prostoru južno

T. Logar, J. Rigler: *Zemljevid slovenskih narečij*, 1986 (izsek predstavlja slovenski del istrskega ozemlja)

od Mirne, vendar so bile posamezne skupine naseljene tudi med Mirno in Dragonjo. Od 15. do 17. stoletja poročajo viri - gotovo v tem pogledu nepopolni - o več kot 100 organiziranih pridobitvah kolonistov; od nekaj desetlin do največje s 5000 ljudmi. Ni pa šlo za homogeno prebivalstvo, čeprav so dalmatinski Hrvati gotovo pri tem prevladovali. Pa viri poročajo tudi o Črnogorcih (pri Peroju), o štokavskem otoku okrog Jelovice in Vodice, pa tudi o Albancih, Grkih in "Morlakih". Izoblikovanje čakavsko-štokavskega dialekta v južnem in zahodnem delu Istre samo kaže na mešanje starega in novega prebivalstva. Medtem ko so na podeželju prevladovali slovanski poljedelci (le v redkih

predelih so se npr. pri Rovinju in Vodnjanu ohranile skupine starih romanskih Istranov), so se v mesta doseljevali zlasti ljudje iz beneških delov Italije kot rokodelci in trgovci. Odtlej je v mestih dokončno prevladalo beneško narečje in se uveljavil italijanski živelj. Italianizaciji so v mestih zapadali postopno tudi grški priseljenci, pa tudi slovenske družine, ki so prihajale ves čas iz okolice.

V teh razmerah je gotovo oblikovanje novih narodnostnih skupnosti zahtevalo svoj čas. Najprej nam ga kažejo podatki o slovenski narodostni meji, merjeni po jeziku, kot so sredi 19. stoletja delali. Vsekakor je bilo to vprašanje na severu tedanje Istre manj zamotano kot v srednji ali južni. Prvič je bila sporočena takšna meja po zanesljivih podlagah v delu Petra Kozlerja, in sicer jo je l. 1853 vrisal na svoj "Zemljovid slovenske dežele in pokrajin", 1854 pa je bil opis natisnjen v njegovem, "Kratkem slovenskem zemljopisu". Oboje je bilo seveda takoj prepovedano in objavljeno šele čez deset let, 1864 v prvih publikacijah, ki jih je poslala svojim članom Slovenska matica. Opis južne slovenske jezikovne meje med morjem in kranjsko deželno mejo se glasi: "Pri Peranu se začne meja slovenskega in hrvaškega narečja in se vleče skozi dolino Dragonja ali Rukava proti gričem in selom Topolovac in Sočerg, potem med Rakitovičem in Zažidom, Jelovicami in Podgorjem, Golacom in Obrovom, Polanami in Novim gradom čez Pasjak in Jelšane, dokler se s kranjsko deželno mejo združi". V dveh sektorjih se ta meja približuje dialektični meji (Topolovec-Trebeša in Golac-Račiče) in poteka nekoliko severneje od današnje republiške meje. Vendar - še posebej pri Dragonji in v širokih potezah tudi naprej - je ostala meja, kot jo je določil Peter Kozler, v glavnem v veljavi tudi pozneje v slovenski znanosti.

Czoernig razlikuje še tretji pas

Poglavitna podlaga Kozlerjeve določitve slovenske meje so bile gotovo rezultati prve preiskave narodnostnega stanja v avstrijski polovici habsburške države. Ob štetju 1846 jo je izvedel K. Czoernig, ko so morale centralnemu statističnemu uradu na Dunaju lokalne oblasti (mesta, okraji, zemljiška gospostva) podati k rezultatom štetja označbo jezikovne pripadnosti prebivalstva posameznih krajev. Kozler je pri uporabi tega gradiva pokazal gotovo tudi precejšnjo kritičnost in povezovanje razdrobljenih dialektičnih opredelitev v sintetična pojma "slovenskega" in "hrvaškega" narečja. Czoernig je namreč - gotovo po načinu označb lokalnih oblasti (uporabile so dober ducat različnih jezikovnih označb) delil Slovence v "Šavrince" in "Brkince", južno hrvaško ozemlje pa v "srbske" govore zahodno od Snidričev pri Sovinjaku, Čiče od tod do Podgrada ter Liburne vhodno od tod do meje s Kranjsko. Temeljna meja med slovenskimi dialekti in srbohrvaškimi govori mu je (tudi na zemljevidu) ista kot pri Kozlerju (Dragonja od Skril do izvira - Topolovec - Sočerga - Rakitovič - Skandanščina - Podgrad - Jelšane), vendar pa razlikuje še tretji pas mešanega življa, na zahodu "srbsko" - slovenskega, na vzhodu "liburnsko" - hrvaškega in slovenskega ozemlja. Na zahodu mu sega ta pas (v dosti krivuljasti omejitvi) od Savudrije (skoraj po meji piranskega teritorija) do Buj, Završja

SLOVANSKÁ KOLONIZÁCIJA V SEVERNÍ ISTRÍ.

in Oprtalja (ti kraji so že zunaj mešanega ozemlja), nato pa proti severu do Ogrinov pri Sočergi, medtem ko na vzhodu označuje kot mešano ozemlje trikotnik od Velikega Brda do Lipe (južno od Rupe) in Sušaka ob kranjski meji.

Meja, kakršno je ugotovil Kozler, se odtlej v 19. stoletju z malenkostnimi niansami ponavlja v vsej slovenski znanstveni literaturi (npr. 1873 v knjigi "Slovanstvo" po Maksu Pleteršniku, in 1891 s strani A. Klodiča v zvezku "Das Küstenland" velike zbirke "Die österreichisch - ungarische Monarchie"; prim. F. Ostanek, Slovensko - hrvaška jezikovna meja v Istri, *Annales* 1/1991, 215 sl.). Neke posebnosti se kažejo le pri Simonu Rutarju (Trst in Istra, Slovenska zemlja II, 1896, 65 sl.), kjer v zahodni Istri enako postavlja "približno mejo med Slovenci in Hrvati" na Dragonjo, sevrovzhodni Istri pa ob glavno cesto, ki deli "Brkine" od "Čičev" ter navaja še podrobnejše podatke o Kozlerjevi razmejitvi. Hkrati pa pravi, da je "neizrečeno težko določiti pravo mejo med Slovenci in Hrvati, ker jedno narečje v drugo prehaja". In to ponazarja s primeri hrvaško vplivanega govora v nekaterih krajih severno od navedene meje in slovensko vplivanega južno od nje; tudi navaja, kako se včasih (1861) prištevali govorci kajkavskih dialektov (npr. "fučkega" dialekta v buzetskem in oprtaljskem okraju) kar k "Slovincem". Tako je seveda lažje razložiti že prej navedene napake iz štetja l. 1880 v bujskem in poreškem okraju, pa tudi ponekod v njuni okolici.

Moderna štetja

Gotovo je v tem prostoru prostoru šele 19. stoletje (in celo njegova zadnja desetletja!) čas ustalitve etnične meje, oprte na narodno zavest v navedenih dveh mešanih območjih, pa tudi severno od Buzeta. To zelo jasno kažejo moderna štetja prebivalstva po 1880. V krajih Starad, Račice, Veliko Brdo, Brdce, Pasjak južno od Ilirske Bistrice je 1880 prevladovala hrvaščina nad slovenščino, odtlej naprej pri vseh štetjih pa obratno; podobna je razlika med veljavo hrvaščine 1880/90 v Rupih, Šapjanah in Golcu, ter med veljavo slovenščine po 1900. V Poljanah se uveljavi enaka sprememba statističnih podatkov med 1900 in 1910. Podoben blok sestavljajo severno od Oprtalja in Buzeta katastrske občine Topolovec (1880 hrvaški, nato poleg italijanskega deleža 1890-1910 slovenski, 1945 pol hrvaški, pol slovenski), Gradinje (1880-1890 hrvaški, nato slovensko - italijanski in 1945 slovenski s hrvaško manjšino) in Rakitovec (1890 hrvaški, 1880 ter 1900-1945 slovenski). V nekaterih krajih navedbe nihajo iz desetletja v desetletja (Lipa, Lisac), ali pa le včasih (Žejane, Črnica), v nekaterih pa se prav ob koncu pojavi prevlada hrvaške opredeljenosti (npr. v Savudriji in Kaštelu južno od Dragonje). Pri tem razvoju so sodelovali vsekakor različni vplivi, od upravne in cerkvene organizacijske povezanosti do jezikovnega značaja šolske organizacije (zlasti o tem govori F. Ostanek, n.d., str. 217-221).

Ta razvoj je bil že med vojno (februarja 1944) podlaga, da so si Istrani sami (zastopniki Osvobodilne fronte slovenskega dela Istre in zastopniki osvobodilnega gibanja v hrvaškem delu Istre) določili mejo med slovenskim in hrvaškim delom, in

Peter Kozler: Jezikovna meja v Istri (izvirnik iz leta 1853)

sicer po Dragonji, Topolovcu, Pregari in Črnici, na severovzhodu pa na črti Obrov - Rupa (Ostanek, n. d., str. 218). Ta meja je označena kot meja upravnih okrožij že l. 1945 tudi v objavi navedenega "nacionalnega katastra Istre" iz l. 1945. Po virih, ki jih je našel F. Ostanek, so se sicer hrvaški predstavniki želeli držati dialektičnih meja in zajeti kraje jezikovno mešanega območja, toda prebivalstvo se je sklicevalo na svojo slovensko narodno zavest. S to razmejitvijo je bila v bistvu določena tudi današnja razmejitev med republikama. Tudi na višji ravni je bila omenjena Dragonja kot meja med Slovenci in Hrvači že na sestanku, ki ga je organiziral partizanski Znanstveni inštitut v Semiču marca 1944 (v referatu prof. Fr. Zwitterja). Glede na tradicijo slovenske geografske, zgodovinske in jezikoslovne znanosti o tem vprašanju vse skupaj tudi ni bilo nič spornega in ni potrebovalo šele poznejših pogajanj med politikami. Ta so bila morda potrebna le pri poznejših popravkih, ki so jih želeli sami ljudje - zaradi gospodarskih povezav (katastralne občine Črnica pri Buzetu, Pasjak, Šapjane in Rupa severno od Reke).

O istrski "enotnosti" v luči zgodovine

Med gesli v podporo istrske "regije" in razvrednotenju njene razdelitve med republiko Slovenijo in Hrvaško - pri tem gre pač za "regijo" v smislu kronovine "mejne grofije" Istre, kot je obstojala pred razpadom habsburške Avstro-Ogrske - se pogosto navaja dvatisočletna zgodovinska enotnost te dežele. Toda koliko je ta kronovina v resnici stara in koliko časa je sploh živela v svojem kronovinskem obsegu, ki ga hočejo regionalci obnoviti? Le pogledjmo malo v zgodovino Istre in v njena spreminjanja glede različnih političnih in drugih razdelitev in meja na njenem ozemlju?

Odkar je Istra prišla leta 178/177 pr. Kr. pod rimsko oblast, so antični geografi postavljali vzhodno mejo njenega jedra (na polotoku) na Rašo, zahodno mejo pa na mejo med poznejšima mestnima ozemljema Ogleja (Aquileia) in Trsta (Tergeste) na Timavu. To naj bi bila tudi meja med "Iliri" in Veneti. Po obsegu ozemlja, podrejenega mestu Tergeste (na severu do meja Vipavske doline, na vzhodu do Postojne in Snežnika) v rimski dobi, v srednjem veku pa tržaški škofiji, se kaže, da se je pojem Istre raztezal še na vse območje notranjskega Krasa. To je obveljalo tudi, ko je bila Istra konec l. stol. pr. Kr., pridružena severoitalski pokrajini "X. regio" (Venetiae et Histria) kot sestavni del Italije in je s tem prešla v pravnem, gospodarskem in kulturnem pogledu v življenje italške pokrajine. Arheološke najdbe (Š. Mlakar, n.d., in G.B. Corbanese, zgodovinski atlas Il Friuli, Trieste e l'Istria, I. 1983, do padca patriarhata, Tav. 62, str. 92) kažejo, da je bilo to mnogo intenzivnejše na jugu polotoka (južno od črte Rakalj-Vodnjan) in na zahodu od ceste Vodnjan-Portorož-Trst ter še v nekaj širši tržaški okolici. Vzhodno od tod so na polotoku rimske najdbe bistveno bolj uboge. Pokrajina v tem pogledu ni bila enotna.

Prvi razpad ob koncu antike

Približno po letu 170 po Kr., ko se je prvič v antiki postavila potreba zavarovanja vzhodne meje Italije z novimi utrdбами (praetentura Italiae et Alpium - "obrambni

Istra od 1866 do 1918 (izsek iz zemljevida dunajskega vojnogeografskega inštituta, 1917)

zidovi" tudi ob Rečini), so premaknili vzhodno mejo Istre na polotoku od Rače na Rečino; toda najkasneje konec 5. stoletja, ko je usihala moč rimske države, je bila vnovič vrnjena na Rašo. Pri tem je ostalo tudi, ko je pred pravim koncem antične Italije oblast nad Istro leta 539 prevzel Bizanc, čeprav so Langobardi leta 568 poskušali zavzeti njen severni del: Trst je bil že 569 vnovič v bizantinskih rokah. Položaj se je spremenil s prihodom Slovanov in njihovimi vdori prav do juga polotoka v začetku 7. stoletja. Odtlej

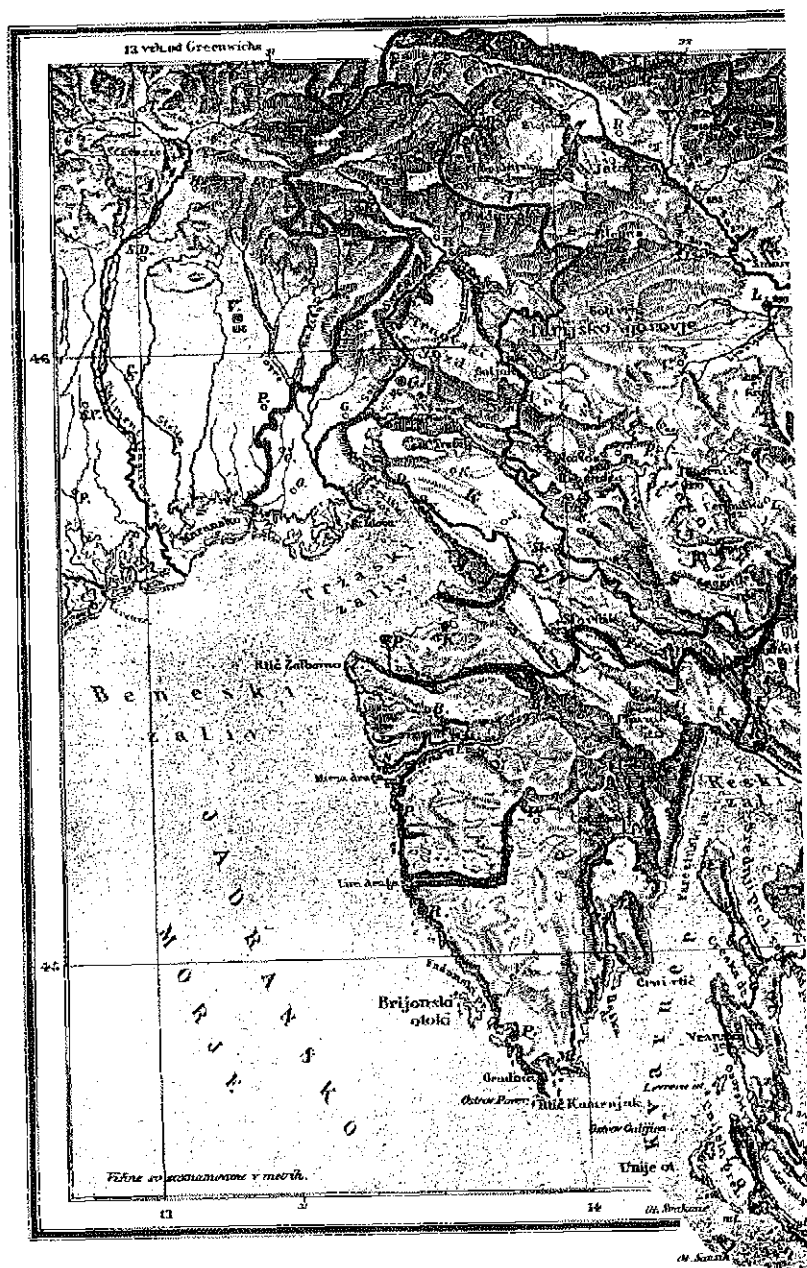
se je širila bizantinska oblast na vzhod le do Raše in Učke, na sever pa do južnega roba Čičarije in Buzeta ter seveda na tržaško kotlino ob morju. Tako je Istra prvič razpadla ne le v političnem smislu, marveč tudi v povsem različne kulturne prostore.

Stari obseg Istre zahodno od Raše (vzhodno od nje so bili Hrvati) se je obnovil šele po frankovski osvojitvi konec 8. stoletja, gotovo z opiranjem na nekdanji obseg tržaške škofije. Srednjeveški obseg škofij zato priča tudi o nekdanjem obsegu Istre. Toda že kmalu se je začela nova, globlja delitev Istre glede njene upravne in družbene delitve v različne prostore. Ko je frankovski upravitelj "duks" Ivan skušal uveljaviti v čim širšem obsegu frankovsko fevdalno pravo - v mestih z nalaganjem različnih novih dolžnosti, v podeželju pa s prevzemanjem slabo naseljenega in neobdelanega zemljišča in z dovajanjem novih, zlasti slovanskih kolonistov - je prišlo do pritožbe mestnih predstavnikov in škofov na zboru pri Rižani okr. leta 804. Odločitev kraljevih poslancev je mestom zavarovala del na mestno plemstvo in cerkev oprte samouprave, ki je omogočila tudi del javne oblasti nad podeželsko okolico. Za notranjost polotoka in sever pokrajine na Krasu pa je ostalo v veljavi fevdalno pravo in so ti prostori pozneje postali predmet darovanja kronske zemlje posvetnim in cerkvenim fevdalnim gospodom. To se je še posebej okrepilo s spremembami pripadnosti tega prostora k sosedstvu, kjer so se uveljavljali različni tipi fevdalne družbe.

Po razpadu Furlanske marke (njeno ozemlje je segalo s podrejenimi nefevdaliziranimi predeli od 795/6 v srednje Podonavje) v štiri grofije (828) sta dve grofiji (Furlanija in Istra) ostali pri italiskem delu frankovske države in s pogodbo v Verdunu o njeni razdelitvi (843) je bila meja med Italijo in Vzhodnofrankovsko državo dvignjena v državno mejo, ki je pomenila hkrati mejo dveh različnih pravnih območij. Medtem ko se je v notranjosti slovenskega ozemlja uveljavljalo zemljiško gospostvo kot pglavilni organizator in nosilec javne oblasti, je postalo v območju Italije to predvsem mesto; zemljiška gospostva so v marsičem postajala podrejena javni oblasti.

Fevdalna drobitev

Že ob začetku novega razvoja pa je treba opozoriti na tri spremembe, ki so zadevale obseg Istre in njen položaj v razmerju do vrhovne državne oblasti. Že leta 948 se je zmanjšalo ozemlje Istre na severozahodu z darovanjem Trsta in okolice z vsemi pravicami nad tem ozemljem tržaškemu škofu. Čeprav so formalno šteli včasih tudi poslej Trst še k Istri, se je razvijal v resnici posebej in zunaj te dežele, tudi ko so se meščani v 13. stoletju z odkupom osvobodili te škofovske oblasti in si zagotovili popolno samoupravo. Sredi 11. stoletja (nekateri zgodovinarji postavljajo to spremembo okr. l. 1115) se je v zvezi z nemško-ogrsko vojno okrog leta 1060 premaknila vzhodna meja Istre vnovič od Raše na Rečino. Že pred tem se je meja med notranjostjo slovenskega (starokarantanskega) ozemlja in pri morju bistveno razrahljala, ko je Oton Veliki leta 952 Furlanijo in Istro pridružil Nemški državi in obe krajinii podredil bavarskemu vojvodi. L. 976 sta prešli pod nadoblast koroškega vojvode, toda po dvigu oglejskega

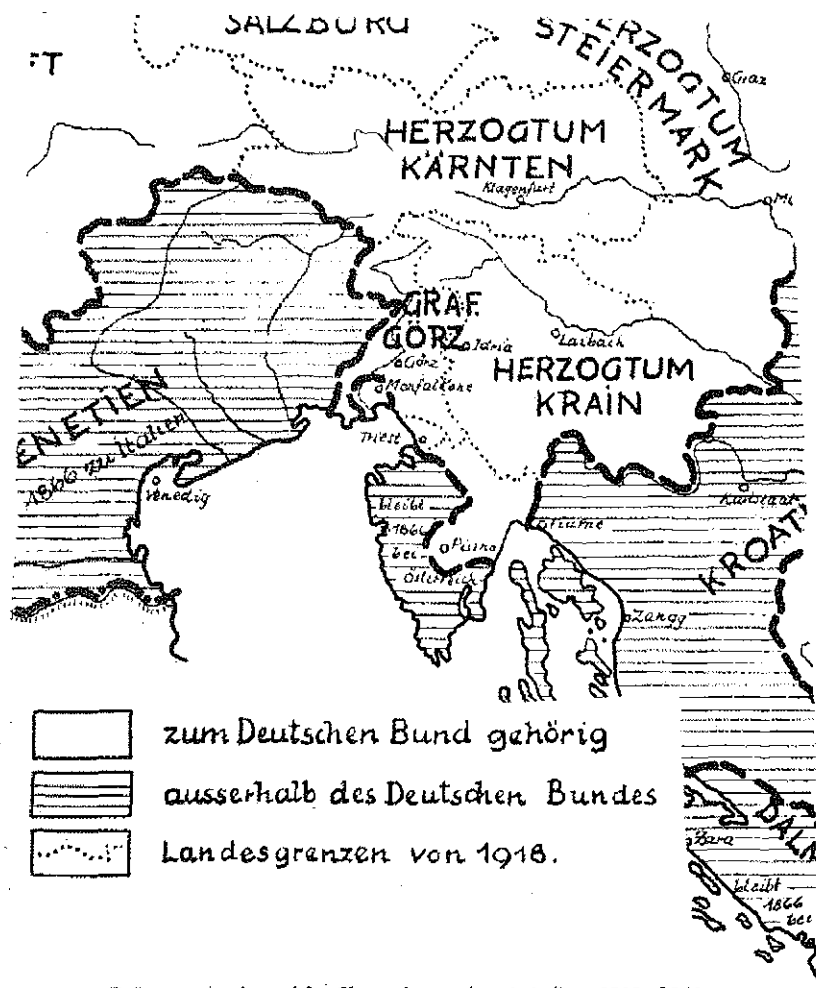
Zemljevid Avstrijskega primorja med 1861. in 1918. z dodanimi mejama med republikama Slovenijo in Hrvaško ter med Italijo in republiko Slovenijo v mejah Istre (iz slovenske priredbe Haardovega atlasa za ljudsko šole, 1904)

patriarha 1077. v deželnega kneza v Furlaniji in nekaj časa v 11. stoletju ter vnovič po l. 1208 tudi v Istri se je začel tudi samostojnejši razvoj.

Na Krasu med Trstom in Postojno in severno od Čičarije se začelja intenzivnejše oblikovanje fevdalne veleposesti v 11. stoletju po koncu madžarskih vpadov (899-955), ki so zavrlji uveljavljanje državne oblasti tudi nad severno Istro. Glavna tekmeča v istrskem prostoru zunaj mestnih teritorijev sta bila oglejski patriarh (Devin, Senožeče in Prem, od 1100 v fevdu Devinskih) in istrski krajišniki iz rodbine Waimar - Orlamünde (zgor. Vipava, veliko gospostvo Postojna, posestvo od Kvarnerja do Milj in do blizu Umaga). Ob izumrtju te dinastije so po l. 1100 pomembnejši del na Krasu dobili Andeški, toda del posestev na polotoku je prešel v roke patriarha. Ob boju za zaokrožitev dinastičnih teritorijev so se do 14. stoletja Devinski osamosvojili na oglejski fevdih na Krasu in ob Kvarnerju (Kastav in Moščenice), medtem ko so si Goriški grofje pridobili med vzhodno mejo Tržaškega in gozdom pri Klani gospostva Švarcenek, Novi Grad in Gotnik, na polotoku pa Pazinsko knežijo (z Momjanom in Završjem). Sredi 14. stoletja se je Pazinska knežija osamosvojila kot posebna dežela pod posebno vejo Goriških (1342; 1365 je dobilo plemstvo tudi posebno potrditev svojih pravic). Oglejski patriarh je sicer po letu 1208 dobil vnovič pravice istrskega mejnega grofa in s tem teoretično oblast nad vso Istro, kmalu zatem pa tudi obe andeški gospostvi, Postojno in Vipavo. Toda v Istri začelja nastajati še druga in trajnejša delitev z uveljavljanjem moči Beneške republike od zahoda. Že v 12. stoletju je silila obrežna mesta k sklepanju "zavezniških" pogodb (Koper 1145, Piran 1150).

Pritisk novih mejnih grofov in njihovih namestnikov, ki so na račun mestne samouprave skušali povečati svojo oblast nad mesti ob morju, pa je pospešil v teh komunah samih težnjo po naslonitvi na Benetke. V drugi polovici 13. stoletja se je večina mest na zahodni obali severno od Rovinja podvrgla beneški nadoblasti (Koper 1279, Piran 1283). Po večkratnih bojih Republike s patriarhom in Goriškimi je prišlo z mirom v Trevisu leta 1291 do razdelitve Istre v tri dele: Patriarh je ohranil Milje in večino ozemlja med Koptom in Mirno, jug polotoka s Puljem in Labin z delom doline Raše, poleg tega še videz fevdalne nadoblasti nad fevdi v Krasu, Benetke zahodno obalo med Rovinjem in Koptom, Goriški Pazinsko knežijo. Sam polotok se v tem času že loči v marko Istro (pod patriarhom) in grofijo Istro (Pazin). Rešitev je bila začasna, pri čemer je jug polotoka prišel v beneške roke že z mirom v Torinu 1381 (vendar je Republika tedaj izgubila Trst).

Oglejska oblast na polotoku se je krčila tudi še vnaprej, dokler Benetke v l. 1419/20 niso dokončno uničile patriarhove posvetne oblasti in tudi na polotoku zavzele skoraj vse njegove posesti. Končna posestna in politična oblika razpada Istre je bila nato določena po vojnah med Benetkami in Habsburžani. Po prvi "beneški" vojni (1508-1516) je ostal Habsburžanom Kras severno od približne črte Milje - Lanišče in poleg tega nekoliko zmanjšana Pazinska knežija, kiso jo 1374 dedovali po Goriških (brez Momjana in Završja), približno tri četrtine polotoka na zahodu in jugu pa so ostale Benetkam.

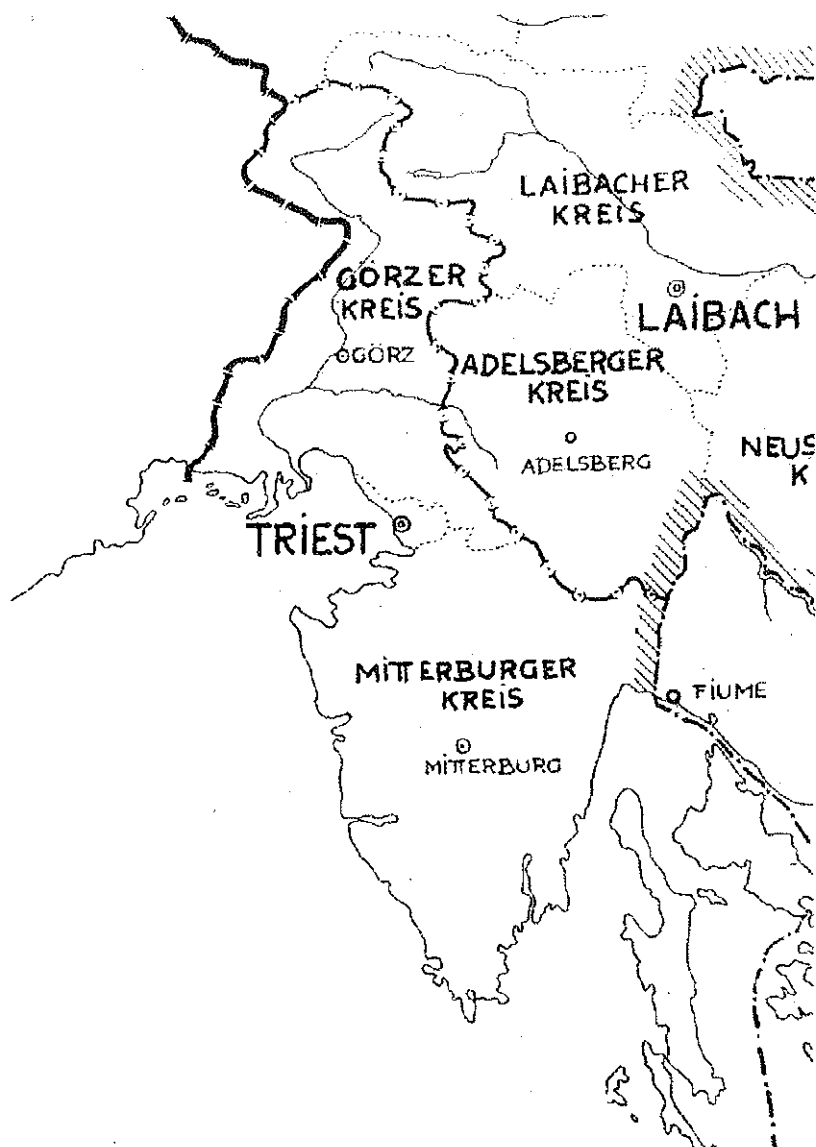

Državna pripadnost delov Slovenskega primorja in Istre 1815 - 1866
(izsek iz zemljevida M. Wutteja, 1944)

Istra razpade v tri dele

Toda razpad Istre je bil večji in globlji. Kras je postal sestavni del Kranjske, Pazinska knežija Kranjski "pridružena dežela", Trst avtonomno mesto pod Habsburžani, Istrska marka pa skupina mest, ki so bila s svojimi ozemlji posamič podrejena pod beneške centralne urade in niso imele skupne deželne uprave. Hkrati gre za razpad v dele z bistveno različnimi načini notranje ureditve. To je posledica srečevanja obeh različnih tipov fevdalnega reda na istrskih tleh že od frankovske dobe naprej.

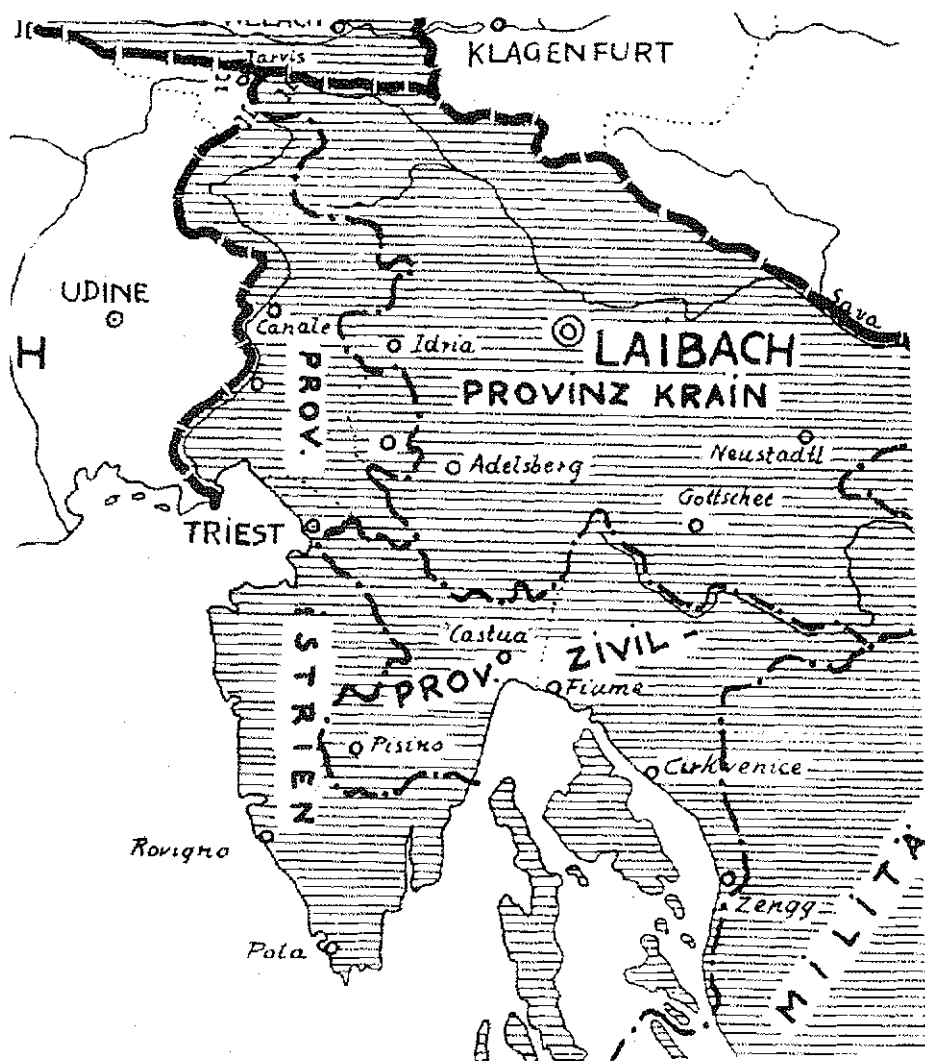
Na Krasu, kjer od Ljubljane do Trsta ni nastalo nobeno mesto (tudi zaradi stare in močne kmečke trgovine), je bila vsa oblast oprta na zemljiška gospostva. Podoben tip

Tržaški gubernij od 1822 do 1849 (izsek iz zemljevida, M. Wutteja, 1944)

ureditve v Pazinski knežiji se je povezal z zelo močnimi oblikami vaške samouprave pod župani; razpolagali so tudi z nekaterimi sodnimi pravicami. Ta tip je segal tudi preko meja grofije na beneško območje okrog Buzeta.

Na mejnem ozemlju ob Kvarnerju (Kastav, Moščenice, Veprinac) je zrasla vaška avtonomija do stopnje, na kateri so pobirali fevdalne dajatve komunalni funkcionarji in

Razdelitev zahodnega dela Ilirskih provinc od 1809 do 1814 (izsek iz zemljevida M. Wutte, 1944)

s tem še razrahljali podložniške vezi. Na beneškem območju je oblast nad podeželjem ostala v rokah mestnih funkcionarjev, kar pravno v marsičem odstranjuje razlike med podeželanom in prebivalcem mesta. Seveda so ostale razlike pri izvajanju oblasti v mestu med "pukom" in "plemiči" in enako tudi gospodarske razlike med veleposestnikom in najemniki njegovega zemljišča v obliki, za katero se pod vplivom recepcije rimskega prava v novem času začel uveljavljati pojem "kolonat". Istra je torej razpadla v vseh pogledih - gospodarskem, družbenem in političnem. Ta rezultat se ni spremenil do propada Beneške republike konec 18. stoletja (1797).

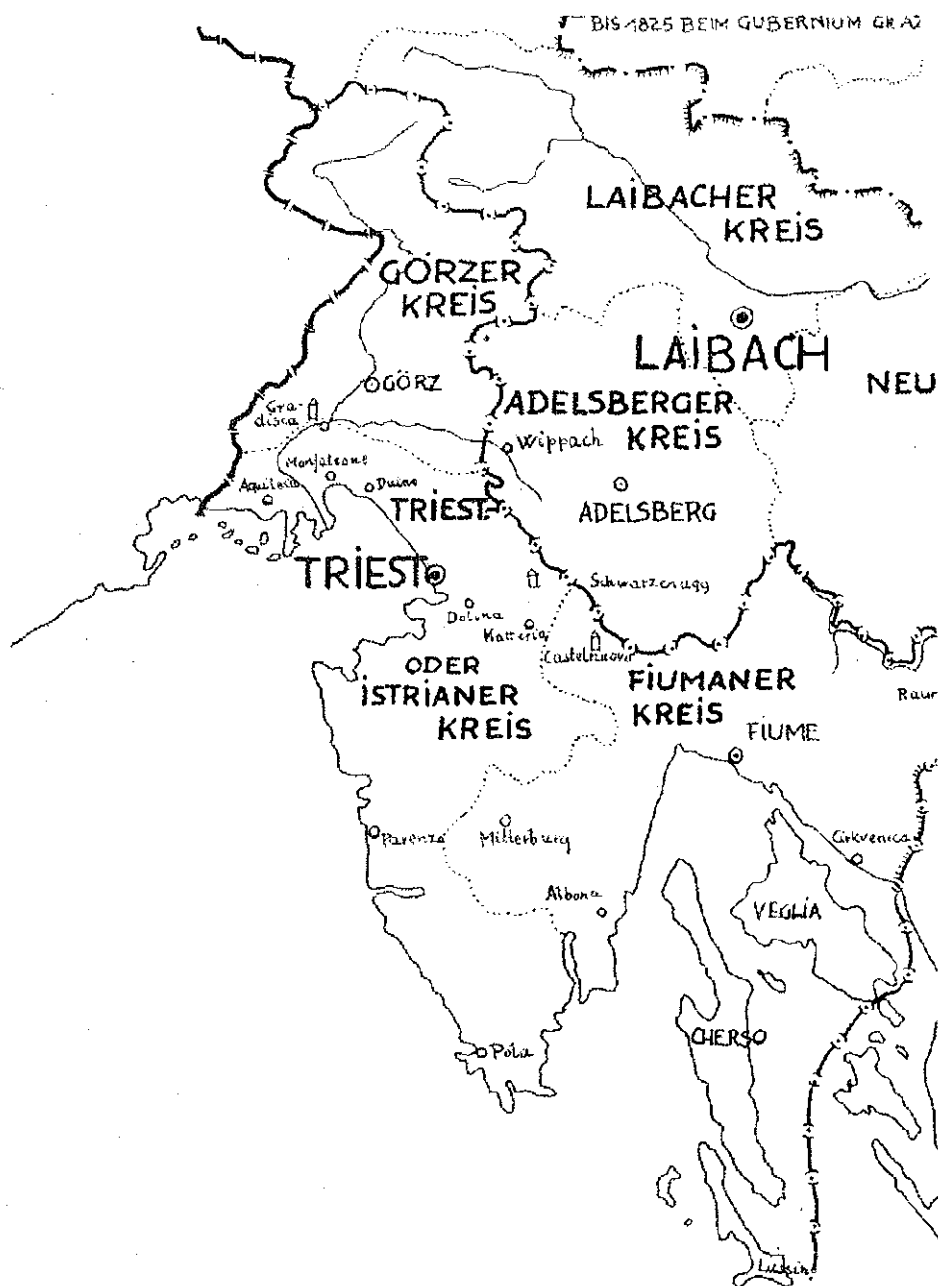
Istra 19. stoletja

Šele od tega časa naprej se začenja nastajanje tiste Istre, na katero mislijo "regionalisti". Toda tudi tu segajo pripravljalne stopnice še v začetek druge polovice 19. stoletja. Po propadu Beneške republike 1797 je beneška marka Istra prvič prišla pod habsburško oblast, a le do leta 1805, ko se je po novi vojni s Francozi z mirom v Bratislavi Avstrija morala odreči vsem beneškim posestvom in je bila tudi marka Istra pridružena Italijanskemu kraljestvu. Ko je bilo 1809 spremenjeno nemško cesarstvo v Nemško zvezo in so v to pripadle le dežele, ki so bile tedaj pod nemškimi vladarji, je prerezala Istro nova visoka državnopravna meja, ki je formalno ostala v veljavi do razpada tega državnega organizma l. 1866. Ko so Francozi l. 1809 po novi vojni z Avstrijo ustanovili iz osvojenega ozemlja Ilirske province, je bilo l. 1811 z moderno razdelitvijo ozemlja med Kranjsko in Goriško ter z odpravo starih enklav na obojem ozemlju hkrati z novo mejo od Tržaškega pri Bazovici do kranjskega Ostrožnega Brda določena poznejša severna deželna meja Istre. Toda Istra je bila še vedno razdeljena: prejšnja Pazinska knežija in južni tržaški Kras sta pripadla civilni provinci Hrvaška, prejšnja marka pa je bila združena z Goriško v provinco Istro (do 1814). L. 1814 je sicer vse ozemlje Istre pripadlo tržaškemu guberniju, toda Istra je bila še vedno razdeljena med dve okrožji: tržaško ali istrsko (poleg nekdanje beneške Istre mu je pripadala še širša okolica Tržaškega zaliva do Ogleja) ter reško okrožje (s Pazinsko knežijo, poznejšim okrajem Podgrad in Kvarnerskimi otoki). Ko je prešlo hrvaško ozemlje reškega okrožja (1822) k ogrski polovici države, je bil s preureditvijo tržaškega gubernija prvič teritorij poznejše Istre združen v obliki "pazinskega okrožja". Državnopravno seveda še ni bil enota, kajti 1848. so volili v frankfurtski državni zbor samo v starih predelih Kranjsko in Pazinske knežije, na ozemlju nekdanje beneške Istre pa ne.

Šele leta 1849 je bila na podlagi oktroirane ustave formalno ustanovljena mejna grofija Istra s Kvarnerskimi otoki, vendar brez lastne samouprave in s skupnim deželnim zborom z Goriško in Gradiško s sedežem v Gorici. Šele 1861 je dobila Istra svojo samoupravo s sedežem deželnega zbora v Poreču; seveda je pripadala skupini dežel Avstrijskega primorja s cesarskim namestništvom v Trstu. Ta ureditev se je ohranila do 1918/20, ko je ozemlje Julijske krajine pripadlo po Rapalskem paktu Italiji oziroma do 1924, ko je Italija anektirala tudi še Reko. Tedaj je namreč Istra vnovič izginila. Bila je razdeljena med tri "province" italijanskega kraljestva; večina polotoka je ostala v provinci Pulj, severozahodni del v provinci Reka, Milje z Dolino pa so pripadle tržaški provinci. Pri tem je ostalo do propada italijanske oblasti nad tem ozemljem po koncu druge svetovne vojne.

Zgodovinska enota le sto let!

Zgodovinska analiza nam je torej pokazala, da je živela Istra, kakršna je temelj in cilj zahtev po regionalizmu in posebni mednarodni regiji, le šest desetletij kot samoupravna enota s posebnimi skupnimi deželnimi organi. Pa tudi če ji prištejemo še (zaradi zgolj

Razdelitev avstrijskih primorskih dežel med 1814 in 1822 (izsek iz zemljevida M. Wutteja, 1944)

ozemeljskega sovpadanja) štiri desetletja obstoja pazinskega okrožja, doseže menda dvatisočletna zgodovinska enota le sto let - dvajsetino zgodovinskega mita.

Ta podoba zgodovinske resničnosti zavrača enako vse tri oblike zahtev po združevanju v celoto: slovensko, hrvaško in italijansko. Seveda pa se nam še postavlja vprašanje po temeljih današnje državne meje, ki deli istrski prostor.

Prirodnopravni temelji hrvaškoslovenske meje v Istri

Republiška (državna) meja, ki se je od februarja 1944 praktično uveljavila kot ločnica med Slovenskim Primorjem s slovenskim severnim delom Istre 19. stoletja (med 1849/61 in 1918/24) in večjim hrvaškim južnim delom polotoka, torej ni nikakršno umetno razbijanje ustaljene in dolgotrajne "zgodovinske enote". Pa tudi kulturne ali narodnostne "enote" ne! Obratno - nastala je kot pristen in neposreden izraz dozorevanja modernih narodov v tem delu Evrope (to je vzhodno od zahodne italijanske in nemške narodnostne meje in zahodno od drugačnega prostora "orientalnega despotizma", od zahodnih meja ruskega cesarstva in osmanskega teokratskega imperija in njegovih vplivnih področij na evropskem jugovzhodu) in v uveljavljanju njihove povezujoče množične narodne zavesti. Ta proces je v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja zajel tudi Slovence in Hrvate v Istri.

Razmerje med besedama ljudstvo in narod

V zadnjih letih (od 1987 v Novi reviji št. 57) se sicer skuša uveljaviti pri nas v smislu novohegelijanstva Heglova za vse primere enotna teorija, ki je gledala v "ljudstvu/narodu" (Volk) v prvi vrsti kulturno kategorijo, ko pa se udejanji "njegov duh" (Geist eines Volkes), imenujemo v "organsko celoto razčlenjeni narod" "državo" in ta proces je obenem izenačen z "dokončanjem nastanka neke nacije" (Nation). Tine Hribar je to še poenostavil s tezami, da je "narod" ljudstvo, "kolikor izvira iz istega rodu" (to je po vsebini besed zelo blizu 19. stol. res še nenevarnim pojmovanjem o "rasni" vsebini pojma narod!), "narod z državo" pa postane "nacija". Celo funkcija jezika, ki kot institucionaliziran ustaljen knjižni jezik združuje narod, naj bi se spremenila v "resnični nacionalni" jezik šele "tedaj, ko začne govoriti v imenu očetnjave" (= države?). O podrobnosti izvajanja je boljše ne govoriti, žal pa mi je, kako je "filozofiranje" skrotovičilo različna zgodovinska dejstva. Še bolj je čudno, kako se ta teorija o prvem slovenskem dvigu v "nacijo" zlahka širi v navadni in politični publicistiki.

Past se je namreč zaprla v tistem trenutku, ko je Hribar prezrl, da je Hegel izdelal svojo teorijo, ko je nastala šele prva oblika dozorevanja modernih narodov: "v svetovni zgodovini je mogoče govoriti le o narodih (von Völkern), ki tvorijo državo", je bila med 1820 in 1830 še navidez opravičena trditev. Ta past pa je usodna, ker se je dotlej izoblikoval **narod** (kar pomeni v slovenščini vsebinsko natanko to, kar tujka "**nacija**", gl. Slovar slovensk. jezika II., 1975, 893 in 982) na podlagi državne skupnosti tudi ob združevanju jezikovnih različnih skupin od 15. stoletja naprej le v "nacionalnih" državah v zahodni Evropi. Najprej v obliki "nacionalizma od zgoraj", ki je bil oprt še na

relativno ozke kroge nosilcev oblastne moči, nato dopolnjen v strukturalnih spremembah po revolucijah 18. stoletja (splošna šolska obveznost, uveljavljanje knjižnega jezika po kvantitativnem širjenju tiska [knjig in publicistike], vojaška obveznost, uveljavljanje živega poenotenega jezika v tržnem gospodarstvu in politiki, širjenje političnih pravic) z nastankom naroda (= nacije) tudi od spodaj z množično zavestjo. Izraz "nation" pomeni v tem prostoru le celovito skupnost državljanov kot nosilca suverenosti države ne glede na jezikovno pripadnost. To je nekaj drugega kot naš izraz narod ali Hribarjeva nacija, ki oba pomenita genetično jezikovno - kulturno skupnost, različno od drugih takšnih skupnosti v isti državi. **Nezdružljivost** obeh vsebin iste besede se je izrecno pokazala v pogajanjih o zaščiti narodnih manjšin v 7. čl. "Avstrijske državne pogodbe" v letih 1948/49 med zunanjimi ministri štirih velesil: ruski izraz "nacional'noe menšinstvo" je bil v francoščini in angleščini odklonjen, ker da pomeni Nationalite/nationality le državljanstvo (in manjšina je bila določena le kot "jezikovna - linguistic", pa tudi prepoved dela za "denacionalizacijo" je morala biti opisana drugače, kajti "denacionalizacija" v tej pogodbi je pomenila zahodnim jezikom le "Entösterreichung".

To ni slučajno, kajti od konca 18. stoletja se je začel oblikovati v Evropi vzhodno od francoske meje ločeno od državne celote tip "jezikovnega" naroda, ki se je oblikoval kot jezikovna in kulturna skupnost, postopno napolnjena z množično narodno zavestjo bodisi v nesvobodi v "tuji" veliki večnarodni državi, bodisi sama razdeljena v večje število manjših držav; v obeh primerih pa je pri njegovem povezovanju z zavestjo o skupnosti sodeloval še zgodovinski "mit" o nekdanji svobodi in državnosti. Ob prvem velikem in ostrem uveljavljanju narodov te vrste sta se zgodovinsko prva izmed njih uveljavila kot temelj nastanka novih držav italijanski in nemški. V pasu malih narodov vzhodno od njune meje pa do prostora rusko - osmanskega vpliva, v katerem se je kulturno spajanje etničnih skupnosti močno zapletalo z vplivi verskih skupnosti, so se nastajajoči narodi razlikovali od državnih skupnosti. Slovenci spadamo obenem z vsemi našimi sosedi v prostor t.im. "jezikovnih narodov". Prav v tem prostoru in v pogojih uveljavljanja narodov te vrste v političnem življenju in državni ureditvi pa so se začela oblikovati takšna temeljna načela sodobnega političnega življenja, kot so **samoodločba** narodov in novo pojmovanje "**nacionalne države**" kot združevanja narodov v isti državi (ali njenem posebnem sestavnem delu) na podlagi **prirodnega** prava, pa tudi s tem zvezana dolžnost varstva narodnostnih manjšin v takšnih državnopravnih enotah. V obeh pogledih so bile v mednarodnem pravu prelomnega pomena **pariške mirovne pogodbe** po prvi svetovni vojni. Po kriterijih analize angleškega zgodovinarja E. Hobsbawma (*Nations and nationalism since 1780*, Cambridge Press 1990, 1991 tudi v nem. prevodu) smo Slovenci celo sorazmerno zgoden pojav v tem razvoju: Pred koncem 18. stoletja je v tem smislu Linhart kot prvi opredelil poseben slovenski narod ("Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije", 1 - 2, 1788-1791, slovenski prevod s komentarji Ljubljana 1981) že izrazitejši pa je bil prenos teh idej v politično sfero ob programu zedinjene Slovenije takoj po marčni revoluciji 1848. Znameniti slovenski

pravnik tega časa, dr. Jožef Krajnc, v članku "Slavjansko - nemške razmere" (Slovenija 11. 7. 1848) ni le postavljaj "natorne pravice" proti državnemu pravu, "narodove volje" proti "vladarjevi volji", narodnega edinstva proti "državnemu edinstvu", ni le postavil načela, da "natorna pravica ne sili Slavjanov še k nobeni zvezi z Nemci", marveč je pokazal tudi moderne miselne temelje tega stališča: "Če pa vendar (= nemški brat v Avstriji) le terja, se tje (Frankobrod) povemiti, kjer se on doma, Slavjan pa v ptujščini čuti, naj, mi ga ne deržimo nazaj. **Naj se loči od nas po meji na narodni podlagi načertani in naj sklene ozko zvezo z Nemci**". Ta sorazmerna hitrost je gotovo zvezana z ene strani s širokim sosedstvom z neslovanskimi povsem drugačnimi jeziki na slovan-sko - romansko - germansko - uraloaltajskem srečanju na slovenskih mejah, z druge strani s skoraj tisoč let staro ustaljeno mejo proti sorodnim Hrvatom, kjer je državna meja pomenila hkrati tudi mejo med različnimi tipi družbe (oblikami fevdalnega reda).

Tudi Istra je spadala v ta razvoj, kot je razvidno vsaj v času modernih štetij prebivalstva (1880-1910), katerih rezultate v splošnih potezah že poznamo. Postopno ustaljevanje prostora slovenskega oz. srbohrvaškega "občevalnega jezika" izraža obenem ustaljevanje zavesti o pripadnosti enemu ali drugemu narodu. To je res včasih motila možnost italijanskih okrajnih oblasti s pomočjo imenovanih števni komisij za izvedbo štetij v podeželju, bodisi za "podpiranje" vpisovanja italijanskega občevalnega jezika, bodisi z uvajanjem "manj nevarnih" jezikovnih kategorij, ki so zabrisovale jasnost jezikovnega stanja ("ilirski" ali "slovenski" jezik v hrvaških področjih, opredelitev "slovenski" ali "schiaвето" kot označbo "mešanice italijanskih, hrvaških in slovenskih besed", kar je povzročilo pritožbe in razprave med Trstom in Dunajem, prim. Brix, nav. delo 212-215; navedena označba je v odgovoru istrskih italijanskih oblasti ob štetju 1901). To sinerji razvoja ni moglo spremeniti, lahko pa ga je zavlačevalo, čeprav je to uspevalo bolj v hrvaškem kot v slovenskem delu Istre.

Slovenščina v hrvaških župnijah

Slovencem je šlo na roko več prednosti. Medtem ko se je slovensko ozemlje - v globini 10 do 20 kilometrov - v širini preko 50 kilometrov naslanjalo na jedro slovenskega narodnega telesa na Tržaškem, Goriškem in Kranjskem, je bila za Hrvaško Istra nekako slepo črevo, zvezano na celini z matico le z 12 kilometrov širokim koridorjem med Voloskim in Lipo. Poleg tega pa so bili istrski Slovenci v istem delu dualistične države kot skoraj vsi drugi Slovenci, Hrvati pa ločeni od svojega jedra, Reka še posebej kot neposredni del Ogrske. Spričo pomanjkanja duhovniškega naraščaja v Istri so prihajali na pomoč tudi nekateri duhovniki iz slovenske notranjosti, to pa je pred nastankom državne osnovne šole v nekaj primerih vplivalo tudi na uporabo slovenščine v šolah po nekaterih hrvaških župnijah (npr. v Vodica, Munah, Bergudu in Klani po podatkih F. Ostanka). Že A. Vivante (*Irredentismo adriatico*, 1912) pa je ugotovil, da je hitro naraščanje Trsta v drugi polovici 19. stoletja povzročilo tržno preusmerjanje agrarne proizvodnje v vaseh okrog mesta za mestne potrebe; ko so skušali italijanski

meščani in njihove banke nalagati kapital v zemljišča, ki so pridobivala na vrednosti, so slovenskim kmetom v tem boju za domači grunt priskočile na pomoč slovenske kreditne zadruge (in pozneje tudi tržaški denarni zavodi), kar je hitro krepilo slovensko narodno zavest na koprskem in piranskem področju (prim. zdaj podrobno obravnavo v knjigi J. Kramar, *Narodna prebujala istrskih Slovencev*, 1991). V hrvaškem delu Istre je bilo to (razen v severnem sosedstvu Pule) bistveno manj izraženo, kajti hiter razvoj mest je bil omejen v Istri le na Pulo kot glavno vojno pristanišče in skladišče pomorskega orožja (Arzenal), kjer je domače prebivalstvo zraslo od 1880 do 1910 za 136%, ter na neistrski mesti v neposrednem sosedstvu, Trst (za 148%) in Reko (za 136,4%, medtem ko je naraslo v vseh drugih istrskih mestecih le za tretjino, kar je zaostajalo za naraščanjem prebivalstva dežele kot celote (za 36%). Stara deželna ("istrska") zavest se je začela umikati hrvaški zaradi jezikovnega boja glede uradnega jezika (posebej še v istrskem saboru po l. 1861), glede osnovnih šol (zlasti po 1869, ko so bile podržavljene) in zaostrite političnega boja (zlasti po 1880, ko je pri istrskih Hrvatih nastopila nova generacija političnih delavcev); ta razvoj je še posebej pospeševalo širjenje političnih pravic, ki je zahtevalo tudi intenzivnejše delo med vedno širšim telesom volilcev. O tem procesu pričajo avstrijska štetja in zadnje, 1910, kaže razdelitev Istre v dva etnična bloka, na slovensko in hrvaško podeželje skoraj na isti način, kot sta to označila že Kozler in Rutar. Ta rezultat enako jasno kaže skica jezikovne karte M. Wutteja (1944), s podobnim obsegom mešanega slovensko-hrvaškega prostora, kot ga je opisal že K. Czoernig (gl. zgoraj!), kot tržaški profesor C. Schiffrer v zemljevidu iz l. 1946 (po štetju 1910 s popravki po štetju 1921; zemljevid s komentarjem je sam objavil dvakrat, objavljen pa je tudi v jugoslovanski uradni publikaciji *Cartes sur la structure ethnique de la Marche Julienne*, 17. zemljevid). Po Schiffrerjevi karti slovensko-hrvaška etnična meja deli Istro z začetkom južno od kanala sv. Odorika (po severni meji katastrske občine Kaštel) na zahodu do Lipe in Klane na vzhodu kar natanko po današnji etnični meji, ki jo že poznamo. Med slovenskim in hrvaškim istrskim ozemljem je res razlika. Slovensko je v celoti povsem čisto, z italijanskim prebivalstvom se srečuje le ob sami obali od Milj do Pirana, predvsem v samih mestih. V hrvaških predelih je tega mešanja več - če izvajamo obrežna mesta od Umaga do Pule - v podeželju vendarle predvsem med spodnjo Dragonjo in spodnjo Mirno ter v obrežnem pasu od Rovinja do Pule. Ta položaj je še l. 1946 potrdila tudi mednarodna komisija ekspertov štirih velesil, ko je s pregledom na terenu (od 9.3. do 5.4.1946) preverjala podatke štetij (tudi ob sodelovanju strokovnjakov z obeh strani). Za slovensko ozemlje severno od Trsta je komisija ugotovila, da je meja med romanskim in slovenskim svetom ostala čista in jasna, kot je bila po štetju 1910, skoraj brez vsakega medsebojnega mešanja; celo za sam Trst so ugotovili, da je "središče mesta skoraj povsem italijansko, večina predmestij v neposrednem sosedstvu ima slovensko večino s pomembnimi italijanskimi manjšinami; kraji na periferiji so skoraj čisto slovenski". Za Istro je komisija ugotovila drugačno stanje: Nasploh so zahodni Istri niso našli čiste etnične razmejitve med slovanskim in italijanskim prebi-

valstvom. Toda italijansko je živelo predvsem v mestih ob obali ali blizu obale, razen tega tudi v delu agrarnih naselbin ob zahodni obali. Hrvaško in slovensko prebivalstvo je živelo predvsem v agrarnih naselbinah, ki so "v velikem številu primerov obdajale mesta, naseljena z Italijani. Razen tega pa se to prebivalstvo širi do obale zlasti v treh glavnih smereh, in sicer: severno od reke Dragonje, na obeh straneh Limskega kanala in na južni točki polotoka južno od Pule". Po Schiffrerjevem zemljevidu in poročilu komisije gre torej vendarle za dva slovanska bloka, medtem ko so pomenile italijanske naselbine v teh blokkih (zlasti južno od Dragonje v hrvaškem prostoru) raztresene otoke.

Ta položaj je bil tudi temelj do različnih stališč glede temelja načrtov za bodočo politično ureditev tega prostora s strani treh tekmecev. Slovenci, razdrobljeni konec 19. stol. med osem državnopravnih teles (vojvodine Koroške, Štajersko in Kranjsko, grofiji Goriško in Istro, svobodno mesto Trst, kraljevino Italijo [Beneška Slovenija], in kraljevino Ogrsko [deli Zalskega in Železnega komitata]), so se mogli potegovati za združitev narodnostnega telesa **samo v imenu naravnega prava**, ki ga je uveljavljala doktrina francoske revolucije. Mlada hrvaška politična skupina po 1880 (Mandić, Leginja in Spinčić) je bila pod vplivom teorije zgodovinskega prava, zagreta za pridružitve Istre v njenih zgodovinskih (! - od 1825/48/61) mejah in slovenskih "planinskih Hrvatov". Življenje jih je hitro poučilo drugače: potreba sodelovanja s slovenskimi strankami je zahtevala, da so opustili okvir hrvaškega zgodovinskega prava in da so v istrski politiki postavili kot temelj prirodno pravo oz. načelo narodnostne pripadnosti, ki je edino moglo postati temelj zahtev za združitev slovenskega naroda (D. Šepić).

Zgodovinske pravice zamenjajo prirodno pravo

Toda podoben preobrat političnih konceptov pri Italijanih je bil ostrejši in trajnejši. Italijanski preporod je bil v Evropi prvi uspešni primer uveljavljanja prirodnopravnega načela o pravici naroda do njegove državne združitve. Ob njegovem začetku je njegov ideolog Mazzini postavljaj v inenu narodnostnega načela **mejo, ki jo je Italijanom "dal Bog", k ustju Soče**, čeprav je ob tem mislil na Trst z okolico kot na samostojen prostor srečevanja med bodočo Slavijo in Italijo. Proglasitev Kraljestva Italija (1861) in zlasti njena združitev (1866, za Rim še 1870) sta razmerje spremenili: načelo prirodnega prava so zamenjale zahteve na podlagi zgodovinskih pravic (zlasti Republike Benetk) in zelo hitro tudi geopolitičnih zahtev po varnih "naravnih mejah" Italije. Kako v globokem nasprotju je to s temelji nastanka moderne Italije, kaže najlepše zahteva po nekdanji benečanski Dalmaciji, ki jo ponavljajo nekateri neofašisti pa tudi drugi desničarski časniki v Italiji tudi v današnji hrvaški krizi kot pravi mrhovinarji: L. 1910 je bilo v Dalmaciji od 634.855 prebivalcev 96,19% govorcev srbohrvaškega jezika (610.669), italijanskih govorcev "občevalnega jezika" je bilo 2,84% (18.000, skoraj polovica le v glavnem deželnem mestu, Zadru); in to je podlaga za zahtevo za deželo, ki da je "italianissima"! Tudi "zgodovinske", zahteve po Istri niso bile boljše utemeljene.

Zaradi tega je bilo treba mit o "zgodovinski enotnosti" - v 19. stoletju so Istrani seveda še dobro vedeli za mladost njihove "zgodovinske" dežele! - zamenjati in dopolniti z drugim, mitom o istrski "kulturni" enotnosti, in tega srečujemo tudi v današnji publicistiki istrskih manjšincev in tržaških in beneških ezulov iz Istre po 1947 oz. 1953. Toda kako je z zgodovinsko resnico tega gesla? Z njenim odgovorom na sodobne mite (tudi literarne!) ne želim podpihovati že tako preostrih publicističnih nasprotij doma in preko tržaških meja. Gre mi le za odstranitev naše življenje (na obeh straneh meje!) zastupljajočih mitov z montažo zgodovinskih neresnic. Omejujem se - namerno - le na najkrajša opozorila, čeprav bi bilo o tem zlahka le ob prepisovanju že zapisanega napisati ne desetine, marveč stotine strani.

Asimilacijska moč začenja upadati

Istra je do srede 19. stoletja spadala med neredke dežele srednje in vzhodne Evrope, v katerih živita dve narodnostni skupini, različni po socialni strukturi; eno sestavlja večina (podeželskega) prebivalstva, drugo manjšina, sestavljena iz pripadnikov višjih družbenih skupin (poleg plemstva znaten del meščanstva, nato novega uradništva in inteligence). Socialni dvig je bil pogosto zvezan tudi z jezikovno asimilacijo. To **razliko** med Italijani in Slovani v Istri glede gospodarstva in "barbarstva" so beneški providurji označevali včasih zelo ostro že od 16. stoletja. Kulturna **neenotnost** se izraža tudi že v zgodnjem prepričanju, da je za slovanske podeželane "**italijanizacija pomenila civiliziranje**" (Benussi, L'Istria, str. 346). To poudarjanje skladnosti jezikovne in kulturne dvojnosti istrskega prebivalstva se je vse močneje poudarjalo pri Italijanih po začetku političnih bojov v drugi polovici 19. stoletja in doseglo vrhunec v fašistični Italiji med obema vojnama kot uradna politična doktrina.

Narodno prebujanje nerazvitih (t.i. "nehistoričnih") ljudstev z novimi zahtevami po jezikovnih pravicah in sorazmerno hitrem upadanju asimilacijske moči vladajoče skupine je pri tem zbudilo praviloma oster odpor zoper novosti, v 19. stoletju zlasti pri liberalnih skupinah, ki so zelo poudarjale svojo kulturno premoč ter dopuščale za jezik "nehistoričnega" ljudstva življenje le v slabše razvitih osnovnih šolah in v ljudski kulturi. Ko se je pokazalo to kot premalo in se je "drugi deželni jezik" uveljavljal na vseh področjih, je prišlo do ostrega razkola, širjenja asimilacije s pomočjo boljših osnovnih šol in zlasti hudih bojov okrog širjenja jezikovnih pravic v uradih. Vse to velja tudi za Istro. Najbolj drastičen primer zavesti o kulturni **neenotnosti** so bili v avstrijski dobi nastopi hrvaških poslancev v istrskem saboru z govori v lastnem jeziku, ki niso izzvali samo besnih demonstracij italijanskih poslancev in publike na galerijah v saboru, marveč tudi napade na slovanske poslance v mestu (najprej v Poreču, nato tudi v Puli in Kopru, ko se je zasedanje včasih selilo, da bi morda našla državna oblast - nezadovoljna z zaostrovanjem istrske deželne oblasti v italijanskih rokah - mirnejše okolje, kjer bi mogli sodelovati v saboru tudi hrvaški in slovenski poslanci). Najjasnejšo ponazoritev italijanskega gledanja na istrsko "kulturno enotnost" je pokazala seveda fašistična politika, ki

je že v prvem desetletju svoje oblasti zatrla hrvaške in slovenske šole, kulturna društva in gospodarske zadruge, končno pa je začela tudi z izseljevanjem Hrvatov in Slovencev ter s širokimi načrti za kolonizacijo italijanskega prebivalstva, katerih uresničenje je preprečila le druga svetovna vojna.

Tudi tu gre torej le za "mit", to, kar je resnično in potrebno pa je le spoznanje o obstoju treh prirodnih etničnih skupin in o potrebi njihovega dobrega sodelovanja v vseh življenjskih pojavih. Le ta pot more - prvič v zgodovini - z obojestransko dvojezičnostjo in dobrim medsebojnim poznanjem pripeljati do prave kulturne enotnosti vseh etničnih skupin istrskega prebivalstva. Le tako lahko mit zamenja nova zgodovinska resničnost.

Temelj za razdelitev je le naravno pravo

Temelj razdelitve Istre med Hrvate in Slovence je moglo biti v teh razmerah le narodno prirodno pravo. To potrjuje tudi vsa moderna zgodovina tega vprašanja. S tega stališča so postavili Slovenci zahtevo po zedinjeni Sloveniji že 1848, kot smo izrecno videli pri dr. Krajncu. Ta zahteva je ostala z isto pravno podlago jedro slovenskega političnega programa vse do prve svetovne vojne in med njo, enako kot je tedaj veljalo tudi za boj za osvoboditev drugih slovanskih narodov izpod oblasti Avstro-ogrske monarhije. V Wilsonovih 14 točkah (8.1.1918), v katerih je bila načelno opredeljena kot temelj bodočega miru pravica narodov do samoodločbe, je bila ta pravica glede avstro-ogrskih južnih Slovanov izražena le s pravico do "avtonomnega razvoja". Zaradi širine gibanja teh narodov za državno samostojnost v l. 1918 pa je bila v odgovoru ZDA na avstrijsko prošnjo za sklenitev premirja zahteva dvignjena na višjo raven. Dne 18.10. je bilo poslano Avstro-ogrski sporočilo, da je vlada ZDA "priznala, da so narodne težnje Jugoslovancev po svobodi pravične". Zaradi tega mora predsednik zahtevati, da bodo ti "narodi sodniki o tem, kakšno dejanje s strani avstro-ogrske vlade bo zadovoljilo težnje in pojmovanja teh narodov o njihovih pravicah in o njihovem položaju kot članov družine narodov". Dne 28.10. je avstro-ogrski minister za zunanje zadeve izrecno pristal na to zahtevo "o pravicah narodov Avstro-Ogrske, zlasti Čehoslovakov in Jugoslovancev". Tudi formalno je s temi pogoji za premirje stara monarhija razpadla na **narode** (in ne na dežele), z uveljavljanjem **prirodnega narodnega prava** in z njim utemeljeno **pravico do samoodločbe**. Prav ta pravna naziranja so bila tudi teoretični temelj vseh poveljnih pogajanj o novi meji med Jugoslavijo in Italijo, pa seveda tudi o določanju meje med republikama Slovenijo in Hrvaško znotraj Jugoslavije. Premik teh načel v drugačno smer je v globokem nasprotju z vso slovensko zgodovino v teh vprašanjih, pa tudi v nasprotju s tistim temeljem današnje slovenske države, ki jo pomeni prav v prirodnem narodnem pravu utemeljena pravica do samoodločbe.

O nastanku današnjih mej z Italijo in Hrvaško

Glede na sporni nastanek **italijansko-jugoslovanske meje** po prvi svetovni vojni (na podlagi imperialističnega Londonskega pakta iz l. 1915 in ob velikem diplomatskem pritisku Velike Britanije in Francije na vladno Kraljevine SHS za popuščanje Italiji), saj

ni mogla biti dosežena na mirovni konferenci v Parizu 1919, marveč šele z dvostranskim paktom v Rapalu (12.11.1920), pa tudi glede na čisti slovenski in hrvaški etnični značaj skoraj vsega ozemlja, ki si ga je s tem pridobila Italija v Slovenskem primorju in Istri, je bilo to vprašanje po koncu vojne v Evropi 1945 eno izmed tistih, ki jih je bilo po splošnem soglasju treba razrešiti nanovo. Že na prvi seji zunanjih ministrov štirih velesil (11.9. do 2.10.1945), ki je imel nalogo pripraviti tudi načrt mirovne pogodbe z Italijo, sta bili sprejeti glede tega vprašanja **dve načelni stališči**: z ene strani naj bi se nova meja čim bolj približala **etnični meji**, na drugi strani pa se je pojavila ideja o "**etničnem ravnotežju**", se pravi, da naj bi ostalo v Italiji približno toliko Jugoslovancev, kolikor bo ostalo v Jugoslaviji Italijanov. Številke so bile seveda različne tako glede na upoštevano ozemlje (Italijani niso pristali na upoštevanje števila Beneških Slovencev, Jugoslovani pa ne na prištevanje esklave Italijanov v Zadru, pa tudi na Reki, ki so si jo Italijani prisvojili zoper mednarodne dogovore in je ni bilo šteti k Italiji), kot tudi glede na razlike med štetji (avstrijsko 1910, italijansko 1921, za Istro Rogličeva jugoslovanska anketa 1945 pod hrvaškim vodstvom). Pri štetju se je komisija mednarodnih strokovnjakov odločila kot za najbolj zanesljivo štetje za **avstrijsko štetje iz l. 1910**.

Le en primer navajam za ponazoritev pomena takšne izbire: Po "francoskem predlogu" (tim. "Wolframova črta" po uradnem avtorju predloga) razmejitvev (pozneje je postala izhodišče tudi za končno ureditev meje) pred izločitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), bi ostalo po štetju 1910 v Italiji brez upoštevanja Beneških Slovencev ok. 114.000 Jugoslovancev (109.000 Slovencev, 5000 Hrvatov), z Beneškimi Slovenci pa se število poveča za 35.000 na 149.000; v Jugoslaviji bi po istem štetju ostalo z všteto Reko in Zadrom 125.000 Italijanov avstrijskih državljanov (tuji državljani v jezikovnem štetju niso bili upoštevani), brez Reke in Zadra 95.000; po Rogličevem štetju jih je bilo v Jugoslaviji namenjenemu delu Istre 56.650, v Posočju pa jih je bilo (po štetju 1910) še okrog 1000. Razlike glede števila Italijanov v Jugoslaviji ostajajo nespremenjene tudi po izločitvah STO kot posebne državne enote zunaj Italije, število Jugoslovancev v Italiji (ostali so le Slovenci) pa se je s tem znižalo na 56.193 (na Goriškem 19.445, v Kanalski dolini 1948, v Beneški Sloveniji 34.800). Ta končni rezultat pariških pogajanj 1946 najbrž kaže, da je uspelo jugoslovanskim pogajalcem s podporo Sovjetske zveze pri računanju "etničnega ravnotežja" izločiti Reko in Zadar, pritegniti število Beneških Slovencev, pa celo pri tem doseči pri obračunu namesto številke štetja 1910 vendarle številke Rogličeve ankete. Pot do tega rezultata bi lahko pojasnil predvsem prof. Zwitter, na katerem je ležala največja teža pri kontaktih s francoskimi eksperti za ta vprašanja, toda žal prav v teh dneh poteka že četrto leto od njegove smrti.

Tako je nastal končni kompromis "francoski predlog" za razmejitvev, ki ga je sprejel svet štirih zunanjih ministrov in ga je nato potrdila tudi pariška mirovna konferenca jeseni 1946. Ob njem pa je treba poudariti, da smo - **pač zaradi svojega zemljepisnega položaja** - plačali v smislu etničnega ravnotežja za **italijansko manjšino v hrvaškem delu Istre** (na ozemlju republike Slovenije je bilo po tej razdelitvi le 1078 Italijanov po

štetju 1910, kar znese ob Rogličevih številkah o italijanski manjšini v Istri le 1,86% vseh v Julijski Krajini, po štetju 1910 pa le 1.13% skupnega števila) **Slovenci s svojimi ljudmi na drugi strani meje**. Na ozemlju, ki ga je v tem času dobila Slovenija, namreč l. 1910 Italijanov skorajda ni bilo (na Notranjskem in v Kanalski dolini nobenega, v Istri 7 in na Goriškem le 1071!). Ta razmerja kaže zemljevid, ki ga je po navodilih prof. Zwitterja in Lava Čermelja izdelal v Parizu izkušeni Cvijičev kartograf Lazić in so ga tam hitro tudi natisnili (pri nas je prava redkost!), ker sta Štefan Mitrović (delegat CK ZKJ za ta vprašanja) in naš Dušan Pirjevec ob natisu posebnega atlasa o francoskem predlogu (izdelanega po ekspertih v Parizu) v Beogradu zemljevide spremenila v plakate in poleg tega v komentarju še popravljala nekatere podatke in številkke ter tako vsemu delu vzela velik del resnosti (nikdar v življenju nisem videl Zwitterja tako razburjenega in jeznega kot ob pregledovanju tega atlasa, ko je Ahac pripeljal njegove izvođe v Pariz).

Po razdelitvi STO z Londonskim memorandumom 1954 se je po štetju iz l. 1910 povečalo število Italijanov v republiki Sloveniji za 30.000 (na skupaj 31.061), na Hrvaškem pa še za okrog 20.000 (po Rogličevem štetju za 14.000), število Slovencev v Italiji pa na okrog 125.000 ob še 2400 prebivalcih, ki so prijavili srbohrvaški občevalni jezik (v Trstu jih je del gotovo pripadal tudi Srbom, čeprav je bila večina hrvaška). Tudi s temi spremembami se razmerje pri slovenski izgubi v korist današnje republike Hrvatske v bistvu ni spremenilo. Osimski sporazum je v bistvu samo potrdil dokončnost meja, ki so bile določene kot razdelilna demarkacija teoretično še obstoječega STO z Londonskim memorandumom 1954. Za **Italijo** se je s tem končnim obračunom po razdelitvi STO "etnično ravnotežje" nekako izteklo (po štetju 1910 z ene strani okrog 145.000 Italijanov na jugoslovanskih tleh (brez Reke in Zadrat) proti ne bistveno manjšemu številu predvsem Slovencev v mejah Italije). **Hrvati** so po vsakem izmed treh mogočih obračunov "etničnega ravnotežja" plačali samo drobiž: Po Rogličevi anketi je ostalo po novi razmejitvi na Hrvaškem v Istri 71.000 Italijanov in so pomenili govorci srbohrvaškega jezika v Trstu 1910 le 3,38% tega števila; po štetju 1910 se dvigne število Italijanov na 115.000 in zniža delež srbohrvaških govorcev v Trstu na 2%; s prištetim prebivalstvom Reke in Zadra bi se dvignilo število Italijanov še za okrog 30.000 in bi se zmanjšal delež lastnega srbohrvaškega "ravnotežja" na 1,65%. Skupni račun etničnega ravnotežja smo plačali gotovo **Slovenci** z veliko žrtvijo za Jugoslavijo, ki pa je bila hkrati zvezana z **najbrže edino možnostjo osvoboditve večine Slovenskega primorja**. Drugače, kot trdijo različni strokovno bosopeti publicisti (in tudi politiki) v naših dneh, sem namreč trdno prepričan o utemeljenosti svoje zadnje hipoteze. Ta uspeh je omogočil le velik ugled, ki ga je prinesel delež jugoslovanskih narodov v dolgo osamljenem boju v osrčju Evrope zopet obe sili fašistične osi - seveda le v okviru boja demokratičnih sil - proti fašistični prerazdelitvi oblasti nad svetom, ki bi pomenila hkrati uničenje svobode in konec tistega evropskega razvoja, ki se je začel z mislijo stare Grčije na jugu Balkanskega polotoka. Če bi ostali 1918 v avstrijski "srednji Evropi", bi mogli osvoboditi prav tolikšen del Slovenskega primorja, kolikor si je Avstrija mogla povrniti

nemškega/avstrijskega ozemlja na Tirolskem med Brennerjem in Salurnsko sotesko! In zoper mnoge praznoglavce brez zgodovinske skušnje vnovič ponavljam: brez pomoči Sovjetske zveze bi bil zlasti hrvaški, pa tudi slovenski boj za potrditev svobode za diplomatsko zeleno mizo 1945/47 v Primorju bistveno manjši od tega, kar smo dosegli; razliko kaže različen potek današnje slovensko-italijanske državne meje in ameriškega predloga o italijansko-jugoslovanski državni meji iz l. 1946. Kakorkoli že, sovjetska diplomatska pomoč je bila vgrajena v tedanji boj za osvoboditev Slovenskega primorja kot bistveni dejavnik, brez katerega bi bil po prepričanju vseh, ki smo gledali ta boj od blizu, uspeh v pomembni meri manjši. Zapisal sem že, da smo eno izmed posameznih točk - mejo pri (stari) Gorici - zakrivili sami s Kardeljevo neodločnostjo in skrbjo za osebno "politično odgovornost".

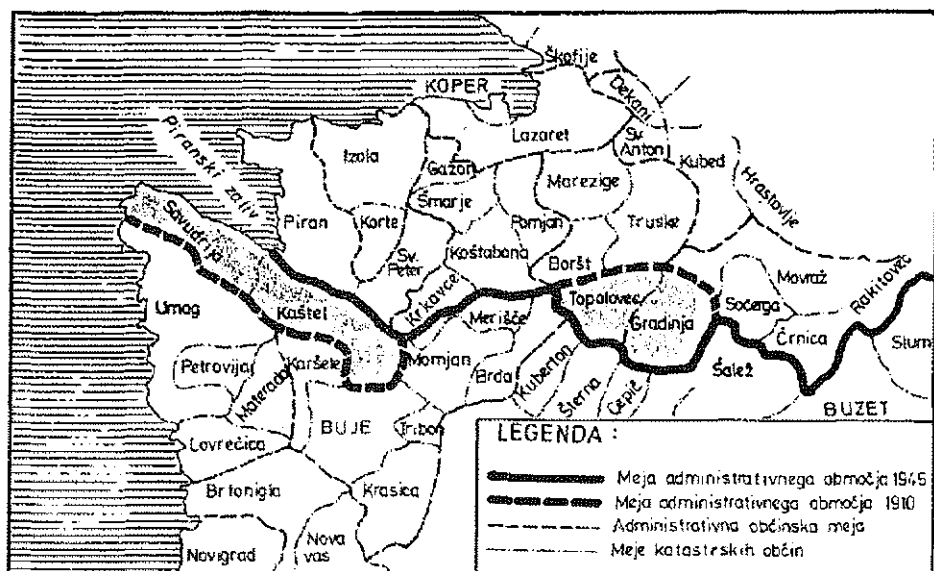
Vendarle pa ostaja resnica, da je ostala v republiki Sloveniji po štetju 1910 le četrтина toliko Italijanov (31.000), kolikor je ostalo Slovencev v mejah Italije (125.000) kljub izjemno jasni zgodovinski dozoreli slovensko-romanski etnični meji med Tržaškim zalivom in Karnskimi Alpami. Po tej meri je torej tričetrť Slovencev v Italiji pomenilo le del globalnega jugoslovansko-italijanskega obračuna "etničnega ravnotežja" ob določanju nove državne meje. Bili so cena za osvoboditev večine Slovenskega primorja, hkrati pa vendarle žrtev za Jugoslavijo - po njenem današnjem razpadu pa so ostali žrtev za Hrvaško. Po relativnem merjenju bi mogla biti ocenjena ta žrtev samo še višje (v Posočju in v slovenskem delu Istre je bilo po štetju 1910 le 21% vseh Italijanov, ki so po končni razmejitvi 1954 ostali na jugoslovanski strani).

Najbrže se moramo teh preprostih resnic zavedati **tako pri urejanju razmerij z italijansko manjšino v Sloveniji kot tudi pri urejanju razmerij s Hrvaško**. Ne v smislu kakršnegakoli spreminjanja meja. Za nas more biti sveta le etnična meja in vsaka drugačna zahteva izpodbija pravne in moralne temelje slovenske politike. Pač pa velja zahtevati primerno razumevanje navedenih dejstev pri urejanju dogovorov v zvezi z razmerami **ob Istri** v naših dneh: pri urejanju vprašanja slovenske poti na mednarodno morje in starih gospodarskih zvez z zahodno istrsko obalo (npr. ribištvo). Ne glede na neprimernost utemeljevanja **geopolitičnih** zahtev po ozemlju in spremembah meja s sklicevanjem na žrtvovane ljudi, vendarle ostajajo dejstva **moralnih** dolgov za pomoč sosedom pri uresničevanju njihovih na prirodnem pravu narodov slonečih zahtev. **Kadar je bilo mogoče uresničevanje le z žrtvijo sorodnega sosedu, pomeni to dolgotrajno moralno zavezo**. Klasičen primer te vrste je vprašanje urejanja slovensko - hrvaških vprašanj v in ob Istri: Slovenci smo plačali **današnjo hrvaško posest Istre** z najbolj dragocenim plačilom - z dovolj velikim številom slovenskih ljudi, ki so zaradi načela mednarodne diplomacije o "etničnem ravnotežju" razmejitve celotnega primorskega prostora (med mejama avstrijske monarhije 1918 in rapalske Italije 1920) ostali na stranjenem slovenskem ozemlju zunaj svoje države.

Slovensko - hrvaška meja seveda ni bila na noben način povezana z mednarodnimi pogajanjmi. Na teh pogajanjih je bila celo argumentacija izdelana za Jugoslovane kot

celota, tako pri pogajanjih 1919 kot 1945 do 1954. To je bilo za vse nas ugodneje kot delitev po posameznih narodih. Le Hrvati in Slovenci skupaj smo imeli npr. v Istri absolutno večino prebivalstva, Hrvati sami pa le relativno (43,5 %), čeprav več kot Italijani. Poleg tega je bila Jugoslavija nujni okvir za spremembo meja, ki jih je določal Londonski pakt. Vladko Maček poroča v svojih spominih, da mu je to prepričanje izrazil dr. Korošec že v nekem razgovoru l. 1922 v utemeljevanju po potrebnosti slovenske zveze s Srbi. Kot temelj velja tudi za to mejo načelo narodnostne meje ("etnografski princip"), za katerega so se soglasno odločili strokovnjaki že v komisiji za meje pri Osvobodilni fronti (konec decembra 1941 na svoji prvi in edini seji) in prav tako na posvetu o vprašanih slovenskih mej, ki ga je pripravil Znanstveni inštitut 20. 3. 1944 na osvobojenem ozemlju v Semiču. Te meje niso posebej obravnavali, saj zaradi tradicije o njeni presoji v slovenski znanosti - sodeč po ohranjenem gradivu s sestanka - tudi ni bila sporna. Prof. Fran Zwitter je v svojem referatu "o mejah" tako mimogrede omenil "slovensko - hrvaško mejo ob Dragonji" in zahtevo, da "vsa obala do Dragonje spada nujno k Sloveniji", da je bilo očitno med navzočimi o tem popolno soglasje. Že pred tem sestankom pa so zaradi praktičnih potreb v začetku februarja (gotovo spodbujeni z AVNOJ-skimi sklepi iz konca novembra 1943 o federativni ureditvi Jugoslavije) zastopniki Osvobodilne fronte v slovenskem delu Istre in osvobodilnega gibanja v hrvaškem delu določili mejo med slovenskim in hrvaškim območjem Istre na črti Dragonja (gotovo z obmorskim začetkom južno od sečoveljskih solin kot enotnega področja finančnega monopola) - Topolovec - Pregara - Črnica (prvo sporočilo o tem je datirano že z 10. 2. 1944, gl. F. Ostanek, *Annales* 1/1991, str. 218). Gotovo je ta vojaško območni dogovor z obeh strani podlaga za upravno mejo, ki je bila uveljavljena že 1945 (v času vojaške uprave tega ozemlja) po severni meji katastrskih občin Savudrije in Kašteli in ju ločila od Piranske upravne občine, kamor sta do tega časa spadali (gl. priloženi zemljevid o upravni razdelitvi Istre 1910 in 1945 v knjigi *Cadastre national de l'Istrie*, Zagreb 1946). Že l. 1946 je bila tudi Dragonja speljana po novi strugi v kanalu s. Odoriko (tako poroča prvi slovenski preiskovalec Roman Savnik že 1951, *Geografski vestnik* 23, str. 146, in izrecno z navedbo letnice v *Krajevem leksikonu Slovenije I*, 1968, str. 243; drugačno datiranje Z. Žagar, *Muzej solinarstva*, Piran 1991, str. 37, v čas po 1958 je očitno napaka).

Ne more nas začuditi, da o poteku slovenske narodnostne meje ni bilo nobenih dvomov. Razvidna je bila po starih avstrijskih štetjih do 1910 in po novi Rogličevi preiskavi iz l. 1945, gotovo pa ni le naključje, da se s temi rezultati povsem ujema tudi mnenje C. Schiffrerja. Z njenim takšnim potekom se je skladala tudi meja med območji slovenskega in hrvaškega učnega jezika v osnovnih šolah avstrijske dobe, pa tudi Cirilmetodova družba je ustanovila slovenske zasebne šole le severno od te črte (Rakitovec pri Buzetu 1908, Koper 1911/12, Sv. Lucija pri Portorožu 1913). To potrjujejo tudi podatki o članih Družbe sv. Mohorja. V Istri jih je bilo sicer sploh v primerjavi s številom Slovencev v deželi relativno najmanj (skupno povprečje za avstrijske dežele je

Po zemljevidu iz priloge v knjigi *Cadastre national de l'Istrie*, Zagreb, 1945 (izsek)

bilo l. 1919 1:15, na Goriškem celo 1:14,2, v Istri 1:30,6; po izračunih v. Grafenauerja iz l. 1946, zdaj v ponatisu *Literarno - zgodovinski spisi*, 1980, str. 513). Podatki o članih po škofijah pa kažejo tudi ostro prelomnico med tržaško - koprsko (1910-1945 članov) in poreško škofijo južno od prejšnje (195).

Vse to kaže, da je bila 1947 vzhodno od Pregare do nekdanje rapalske državne meje slovensko - hrvaška republiška meja s formalno pridružitvijo tega ozemlja Jugoslaviji, ko je bila uveljavljena pariška mirovna pogodba, samo potrjena, kot je obstajala med območji slovenskega in hrvaškega prostora boja zoper okupatorja že od začetka 1944. Prav to velja tudi za sprejem že deset let stare razdelitve piranske upravne občine iz l. 1944 po uveljavitvi londonskega memoranduma iz l. 1945. Meja je bila gotovo sprejeta kot že uveljavljena, saj je bila po 7. čl. "Specialnega statusa" STO izrecno prepovedana "sprememba meja temeljnih upravnih enot... z namero, da se spravi v nevarnost etnična sestava teh enot". Sprememba obsega piranske upravne občine, ki bi bila uveljavljena šele v teh okoliščinah, gotovo ne bi mogla biti uresničena brez vsake arhivske sledi v sami občini. Seveda pa po l. 1944 niso še takoj prenesli vseh služb, tako da je kataster v Piranu še nekaj časa urejal tudi spremembe lastništva (ob agrarni reformi) v obeh katastrskih občinah, ki sta prešli 1944 v partizanski razdelitvi v območje Buj. Kataster seveda ni razveljavljal upravne razdelitve. Vprašujem se pa, kako da sta v objavi statističnega gradiva obe katastralni občini glede Rogličevega štetja 1945 še vedno pri

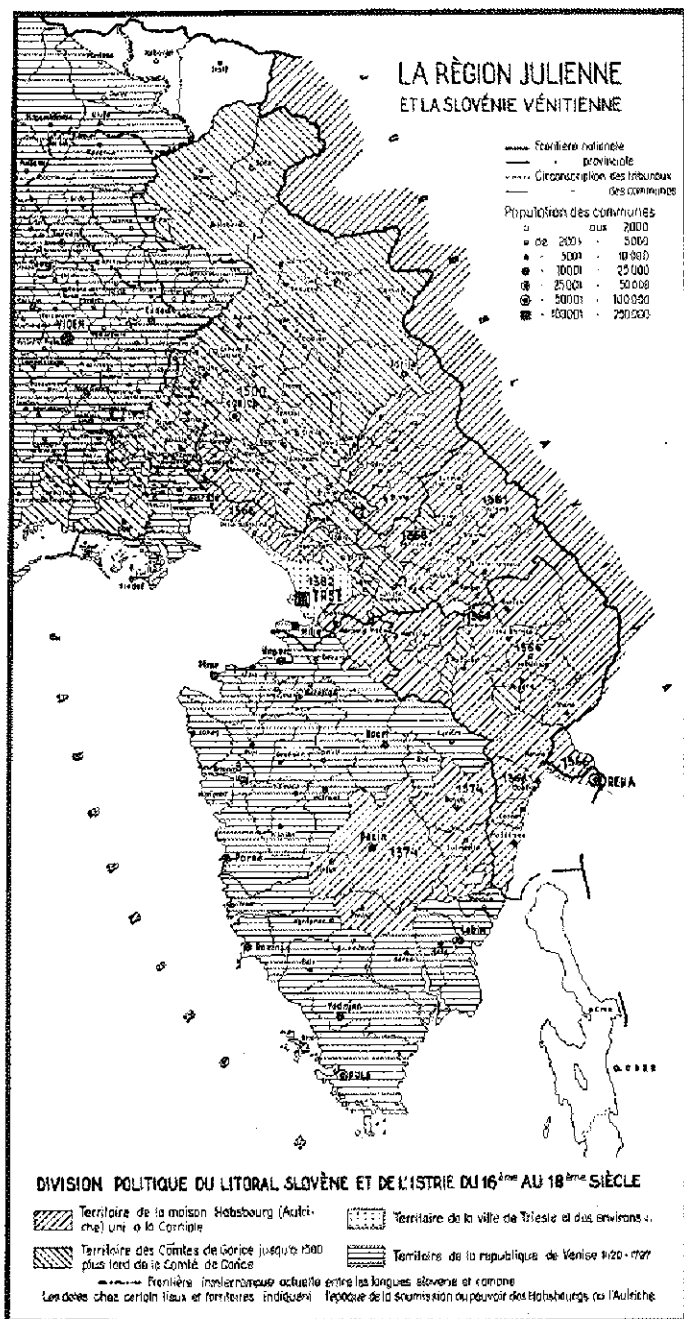
"upravni občini" Piran, drugače kot na priloženem zemljevidu (Cadastre id., str. 582-585).

Za sklep naj vnovič povem le **tri svoja temeljna prepričanja** o teh vprašanjih:

1) **Slovenci** ne moremo in ne smemo zahtevati spremembe meje, ki je bila postavljena na podlagi **narodnostnega** načela, ki je temelj nastajanja nove samostojne države.

2) **Italijanska manjšina** v vsej Istri ima gotovo pravico do čim lažjega sožitja in zveze celotne etnične skupnosti, pa tudi do vseh povezav, ki jih potrebuje s svojo matico v sosedstvu. To je združljivo tudi s prizadevanji za čim bolj znižan mejni prag med republikama Slovenijo in Hrvaško, ne pa z zahtevami po nastanku posebne regije zunaj teh dveh republik. Zgodovinski, socialni in geografski značaj nekdanje in sedanje italijanske **manjšine** v Istri ne daje moralnih pravic po takšnih zahtevah. Pač pa zahteve po izjemnih pravicah še celo nalagajo manjšini moralno dolžnost, da se vzporedno poteguje za enakovredno zavarovanost slovenske narodne manjšine na vsem obmejnem ozemlju v Italiji. Zgodovinska genca, ki smo jo videli, daje **Slovencem v tem pogledu celo nesporno zgodovinsko in moralno prednost**.

3) Končno naj ponovim prepričanje o **velikem moralnem dolgu** Hrvaške do Slovenije pri urejanju vprašanja prometa in gospodarjenja na morju ob zahodni istrski obali, ki izvira iz **velike in neprecenljive žrtve, ki smo jo Slovenci ob povojnih pogajanjih utrpeli za hrvaško pridobitev istrskega polotoka** od Savudrije in Kaštela do južnega rta pri Puli. Seveda to ne spada med tiste pravne naslove, o katerih bi bilo mogoče iztožiti pravice pred mednarodnimi sodišči. Spada pa med tisto vrsto **moralnih dolžnosti, ki stoje v človeškem življenju mnogo višje** in ob svojem neupoštevanju izzivajo globinske etnopsihološke zakrivljenosti in spopade. Niti za Hrvate niti za Slovence si tega ne smemo želeli ali dopuščati. Tu v resnici velja za obe strani: *Caveant consules!*

Slovensko primorje in Istra od 16. do konca 18. stoletja M. Kos, 1945

RIASSUNTO

Dal momento in cui Croazia e Slovenia sono diventate due Stati indipendenti e la linea di demarcazione che le separava è assunta al rango di confine di stato sono apparse tre diverse mitologie relative al loro confine in Istria: alcuni pubblicisti sloveni e croati stanno dimostrando l'urgenza e la fondatezza di un suo spostamento verso l'una o l'altra parte; alcuni pubblicisti istriani italiani, anch'essi con vari miti sulla storia dell'Istria, da un canto sono coinvolti in queste diatribe, mentre dall'altro accentuano la tradizionale unitarietà dell'Istria nel passato (considerando l'eterogeneità della popolazione e delle culture) quale fondamento per avanzare oggi una confusa richiesta di unitarietà della regione istriana. Nell'opera di chiarificazione dei falsi miti indicati, contemporaneamente alla richiesta di una quanto più incisiva riduzione del significato della frontiera sloveno - croata in Istria e di una quanto maggiore connessione della minoranza italiana in Istria e oltre il confine italo - sloveno, vanno poste le seguenti questioni fondamentali:

- ❖ *metodologia e valore dei censimenti quale metro di misura della struttura etnica dell'Istria;*
- ❖ *nascita della linea etnica sloveno - croata quale punto di partenza per l'odierna frontiera tra le due repubbliche e suo significato;*
- ❖ *mito dell'"unitarietà" istriana (territoriale, sociale e culturale) alla luce della verità storica;*
- ❖ *fondamenti giuridico - naturali della suddivisione: territorio etnico concluso, ma con l'assicurazione di tutti i diritti necessari all'esistenza della minoranza italiana;*
- ❖ *nascita del confine sloveno - croato in Istria dal 1944 al 1956 e suoi antichi fondamenti.*

1. La questione dei censimenti e loro metodologia

La commissione di esperti delle quattro grandi potenze (inglesi, americani, francesi e russi) che dal 9 marzo al 5 aprile del 1946 prese visione del quadro etnico nella Venezia Giulia, confrontandolo con i censimenti arrivò alla conclusione che quello austriaco era la fonte più sicura per valutare la situazione etnica, mentre quello italiano del 1921 e quello croato del 1945 erano parziali a favore di una o dell'altra parte. Nel territorio etnico sloveno a nord di Trieste essa constatò, in particolare, che la situazione corrispondeva in pieno al censimento del 1910, nonché una netta distinzione etnica tra territorio romanico e sloveno. Per stabilire l'appartenenza nazionale, i censimenti austriaci avevano adottato la categoria della "lingua d'uso" (Umgangssprache), cioè la lingua che l'individuo "usa nella comunicazione abituale", e non quella "familiare" o quella "materna". Secondo un esame critico, tale metodologia faceva aumentare il numero degli appartenenti alla popolazione politicamente dominante, quella di "più antica" affermazione culturale nella vita quotidiana. In Istria, dunque, quella italiana.

Secondo il censimento del 1910, su 286.463 abitanti dell'Istria, il 57,79 % (223.318) era di lingua slovena (55.134) e croata (168.184), mentre il 38,15 % (147.417) era di lingua italiana - ladina. Oltre il 60 % degli italiani viveva sparso in 17 città istriane, nelle quali la popolazione di lingua slava rappresentava una minoranza (15 % degli abitanti), ma nelle campagne essa costituiva oltre il 73 %, mentre la popolazione di lingua italiana era il 23 %. Il territorio sloveno dell'Istria si divideva in tre zone: lungo la fascia costiera, da Muggia a Pirano, la maggioranza era di lingua italiana, nel retroterra capodistriano era invece di

lingua slovena; nel distretto di Podgrad, infine, la popolazione era totalmente slovena. Dei complessivi 69.866 abitanti delle tre zone, il 53,66 % (37.495) era composto da sloveni ed il 43 % (29.990) da italiani; inoltre, nell'odierna fascia costiera tra Barcola, Opicina e San Giovanni al Timavo, su 14.152 abitanti il 90 % erano sloveni (12.590) e soltanto un buon 6 % (905) erano italiani. Nel comune catastale di Salvore gli italiani costituivano quasi l'80 % (accanto a loro, soltanto il 14,1 % - 66 erano sloveni, mentre il censimento non registrava la presenza di croati), a Castelvenero gli italiani erano il 65,22 % (812), gli sloveni il 29,08 % (362), i croati il 5,7 % (71). La linea tra il territorio etnico sloveno e quello di maggioranza italiana correva lungo il confine catastale appena poco più a sud dell'attuale corso principale del fiume Dragogna, riportato nella maggioranza delle carte geografiche sino al 1947 con il nome di "Dragogna", e sulle carte topografiche come "libador sotto il Carso" o "canale di San Odorico" (con quest'ultima dicitura appena dal 1880 in poi).

2. Nascita della linea etnica sloveno - croata e sua comprensione

L'esame dei dialetti dimostra che la linea etnica non corrisponde esattamente a quella dialettale - linguistica (all'interno del territorio repubblicano a nazionale sloveno si allunga dal Slavnik a Rupa una sottile fascia di parlanti il dialetto ciacavo - ciccio, mentre in territorio croato attorno a Pinguente è presente un agglomerato piuttosto ampio della parlata caicava - ciccica, geneticamente legata ai due dialetti sloveni della Carniola interna e della Savrinia).

La situazione attuale scaturisce da una complessa storia di colonizzazioni. Il primo risultato della romanizzazione degli Istri nell'antichità fu una popolazione romanica che, sotto il dominio veneziano, non oltre il XV secolo, si italianizzò acquisendo il dialetto italiano di Venezia e, alla caduta della Serenissima, anche l'identità italiana. Resti dell'antico idioma si conservano soltanto tra una piccola popolazione romanza nei dintorni di Pola.

Gli Slavi si insediarono in Istria in tre tappe: dapprima, attorno al 600, a nord della Ciceria e in una fascia che si inoltrava a settentrione di Pinguente da una parte, e ad oriente del Monte Maggiore e del torrente Arsa dall'altra. La seconda tappa è legata alla colonizzazione operata dai Franchi e investì da settentrione il pinguentino e da oriente il pisinotto (intorno all'800); infine, durante la graduale colonizzazione medievale (entro l'XI - XII secolo) gli Slavi giunsero sino alla costa occidentale, mentre si mantennero romaniche soltanto le città.

L'aspetto odierno della penisola si deve alle massicce ondate migratorie che interessarono l'attuale Istria croata, mentre in quella slovena il fenomeno riguardò solamente le città; migrazioni succedutesi dal XV secolo in poi in seguito al depauperamento della popolazione (in parte a causa di malattie, p. es. a Mirje, nel parentino, dopo una febbre endemica, in parte per le guerre). Venezia ripopolò le campagne soprattutto con slavi della Dalmazia e, in misura minore, con profughi che dai Balcani riparavano in Istria; in alcune zone rurali (tra i fiumi Quieto e Dragogna e tra Rovigno e Pola) insediò coloni provenienti dall'Italia, mentre la lingua italiana si diffondeva anche nelle aree coltivate a mezzadria. Le stragi provocate dalla peste e il conseguente arrivo di una popolazione italiana mutarono in gran parte il volto delle città.

Di fronte alla nuova situazione venutasi così a creare, P. Kozler individuò tra la popolazione slovena e croata, già dopo il 1850, sostanzialmente quello che è l'odierno confine, che sulla costa indicò con la foce principale del fiume Dragogna, a sud delle saline di Sicciole, descrivendolo sino alla frontiera tra Istria e Carniola. Con tale descrizione

concordano pure autori successivi, che però, alle volte (p. es. Czörnig), accennano ad un territorio etnicamente misto anche a sud di questa linea. Lungo l'odierna frontiera repubblicana si è affermato fondamentalmente anche il confine linguistico, come dimostrano i dati dei censimenti dal 1880 al 1910, nonché il censimento croato del 1945.

3. L' "unitarietà" dell'Istria alla luce della Storia

L'Istria non ha avuto sempre la medesima estensione. Quasi sino alla fine del Medio Evo vi appartenevano - come nell'antichità - oltre a Trieste con il circondario, anche i territori a settentrione sino alla valle del Vipacco, a Postumia e al Monte Nevoso. E il confine cambiava spesso anche nella penisola medesima (alle volte correva lungo il torrente Arsa ed il Monte Maggiore, altre volte lungo la Fiumara, e dal tardo Medio Evo in poi si ebbero in Istria confini diversi; p. es. alcune varianti del confine che divideva la Marca veneta dell'Istria e la Contea o Principato asburgico di Pisino).

Entro la fine del Medio Evo, l'ordinamento dell'Istria si divise in tre parti sostanzialmente diverse: nel suo ex territorio settentrionale del Carso (annesso alla Carniola) l'intera autorità era detenuta dalla nobiltà terriera; nell'Istria occidentale e meridionale (sotto Venezia), anche nelle campagne, il potere era nelle mani degli organi cittadini, e ogni singola città era sottomessa al potere centrale veneziano; nel Principato di Pisino e nel pinguentino vigeva l'autonomia dei villaggi, che limitava notevolmente il potere dei nobili terrieri.

L'"Istria" nell'accezione odierna (quale regione sotto il dominio austriaco - ininterrottamente appena dal 1813 in poi) è una regione geografica; si è formata quale distretto di Pisino appena nel 1822, e soltanto dopo il 1860 è diventata "provincia" (Contea) con propri organi d'autogoverno (Dieta provinciale, ecc.). Dopo il 1918, sotto l'Italia, fu divisa nuovamente in tre provincie (Pola, Trieste e Fiume). Questa terra è stata dunque un'entità storica solo per cento anni (con propri organi d'autogoverno addirittura soltanto sei decenni).

4. Fondamenti giuridico - naturali della frontiera croato slovena in Istria

Sloveni e croati - come gli italiani - appartengono al genere di popolo definito "linguistico" (comunità linguistiche e culturali, pervase da un'identità nazionale collettiva sostenuta da un determinato "mito" storico), caratteristico dell'Europa a oriente del confine francese. Nel determinare la posizione di questi popoli, si affermò gradualmente, fino alla prima Conferenza di pace di Parigi, il principio dell'autodeterminazione dei popoli, con il fine di unificare, in base al diritto naturale, popoli uguali in un medesimo Stato (gli inizi di tale processo si ebbero con l'unificazione dell'Italia e della Germania nella seconda metà del XIX secolo).

E' un principio che tra gli sloveni si afferma dapprima alla fine del XVIII secolo con la constatazione dell'esistenza particolare di un popolo sloveno (nonostante fosse diviso tra Paesi diversi), appurata dall'opera di Linhart del 1789 - 1791 "Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije" (Saggio sulla storia della Carniola e delle altre Provincie austriache degli Slavi del Sud). Tale principio (il "diritto naturale" opposto al diritto di stato) si afferma invece politicamente nel programma Slovenia Unitaria del 1848 (più lucidamente presso il dr. Jožef Kranjc). Su questa base maturò, come per le altre provincie, anche la suddivisione della penisola istriana in Istria slovena e Istria croata, mentre la popolazione italiana era sparsa a macchie di leopardo e non poteva rappresentare

la base per una suddivisione regionale di questo tipo. Il progredire dell'identità nazionale, che negli sloveni istriani fu più rapida che non presso i croati - vivevano assieme agli altri sloveni nella stessa parte della monarchia asburgica e ciò rappresentò uno stimolo particolare - soppiantò gradualmente la precedente identità regionale (istriana). Nella seconda metà del XIX secolo questa suddivisione della penisola si afferma in maniera sempre più accentuata (anche nel sistema scolastico, nella vita religiosa e politica). Una situazione confermata pure dalla commissione internazionale arrivata nella regione nel 1946 per prendere visione del quadro etnico; giunse infatti alla conclusione che, in linea di massima, esso corrispondeva ai dati del censimento linguistico del 1910; lo stesso dicasi pure per i risultati dello studio condotto dallo storico triestino C. Schiffrer nel medesimo periodo.

Lo conferma anche la storia civile dell'"Istria nel XIX secolo", che evidenzia una grande disunitarietà (battaglie per l'uso della lingua a scuola, lotta contro le tendenze volte a "italianizzare" le campagne e soprattutto la questione dei diritti delle lingue dei popoli "senza storia" sloveno e croato in seno all'amministrazione e in particolare nella Dieta provinciale).

In queste condizioni, la suddivisione delle regioni (anche dell'Istria) poteva attuarsi soltanto sulla base del diritto naturale nazionale. Lo dimostra non solo la richiesta slovena del 1848 di una Slovenia unitaria, ma anche l'adesione dei politici croati in Istria alla fine del XIX secolo, quando rinunciarono al loro "diritto di stato croato", essendo tale la condizione per collaborare con gli sloveni, ma anche le modalità seguite dalla disgregazione dell'Austria - Ungheria nel 1918. Dopo la richiesta di armistizio avanzata nell'ottobre 1918 e le condizioni poste da Wilson per acconsentirvi, la monarchia si disgregò in popoli e non in regioni. Si affermò il concetto del diritto all'autodeterminazione, che fu pure il fondamento perlomeno teorico delle trattative alla Conferenza di pace di Parigi del 1919.

5. Sulla nascita delle odierne frontiere con l'Italia e la Croazia

Alle trattative sui confini tra Jugoslavia e Italia si affermarono due posizioni di principio: da un lato si sarebbe dovuto rispettare quanto più il confine etnico, e dall'altro il principio dell'"equilibrio etnico", stando a significare che il numero degli jugoslavi che rimanevano in Italia sarebbe stato pressappoco identico a quello degli italiani che sarebbero rimasti in Jugoslavia. Per il calcolo in questione si sarebbe fatto riferimento al censimento del 1910. Tenendo conto della posizione geografica questi "jugoslavi" erano esclusivamente sloveni che vivevano in un territorio etnico compattamente sloveno, separati da una linea netta dalla popolazione romanica, mentre quasi l'80 % degli italiani in Jugoslavia nel 1910 abitava il territorio dell'odierna Repubblica di Croazia: al termine della suddivisione (compreso quello del Territorio Libero di Trieste nel 1954) rimasero in Italia circa 125.000 sloveni (1910) e in Slovenia circa 31.000 italiani (1910), mentre nella parte croata dell'Istria, secondo il medesimo censimento, gli italiani erano circa 115.000 (e soltanto il 2 % di questa cifra erano i parlanti la lingua croata rimasti dalla parte italiana della frontiera).

Il confine sloveno - croato in Istria fu stabilito in prima istanza nel febbraio del 1944 da un accordo tra i reparti partigiani riguardante i settori di operazione sloveno e croato in Istria e, sulla base del medesimo accordo, l'amministrazione militare jugoslava, durante l'occupazione della Zona B del TLT, separò i comuni catastali di Salvore e Castelvenere dal comune di Pirano annettendoli al distretto di Buie. Anche il fiume Dragogna venne dirottato già nel 1946 lungo il nuovo alveo a sud delle saline, lungo il vecchio libador sotto il Carso

(dal 1880 chiamato "canale di San Odorico"); l'ex "fiume grande" - dal 1880 con il nome di Dragogna - non era più il fiume di prima, ed il suo alveo fino a Sicciole rimase all'asciutto.

Il confine repubblicano tra Croazia e Slovenia dopo il 1947 (fuori dal TLT), ovvero dopo il 1954 (nella Zona B del TLT), correva essenzialmente lungo la linea così stabilita, consolidatasi poi negli anni successivi soltanto su espresso desiderio della popolazione, poiché i croati aspiravano senza successo ad espandere il loro territorio e ad abbracciare alcuni comuni catastali sloveni sino all'ex confine amministrativo del distretto di Pinguente. Parimenti, la volontà di entrare a far parte del distretto di Fiume espressa dalla popolazione di alcuni comuni catastali sloveni tra Rupa e Klana fu alla base della frontiera consolidatasi in quest'area nel 1947.